

Oblikovanje i reprezentacija ženskoga identiteta na primjeru lika Marije Terezije u romanesknom ciklusu "Grička vještica" Marije Jurić Zagorke

Fofić, Iva

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:153387>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-07**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Studij Hrvatskoga jezika i književnosti i Filozofije

Iva Fofić

**Oblikovanje i reprezentacija ženskog identiteta na primjeru lika
Marije Terezije u romanesknom ciklusu *Grička vještica* Marije
Jurić Zagorke**

Diplomski rad

Mentorica: doc. dr. sc. Dubravka Brunčić

Osijek, 2019.

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Odsjek za hrvatski jezik i književnost
Studij Hrvatskoga jezika i književnosti i Filozofije

Iva Fofić

**Oblikovanje i reprezentacija ženskog identiteta na primjeru lika
Marije Terezije u romanesknom ciklusu *Grička vještica* Marije
Jurić Zagorke**

Diplomski rad

Humanističke znanosti, filologija, kroatistika

Mentorica: doc. dr. sc. Dubravka Brunčić

Osijek, 2019.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, datum 10. lipnja 2019.

Iva Fofić, 0122219162
ime i prezime studenta, JMBAG

Sažetak

U ovom diplomskom radu opisano je oblikovanje i reprezentacija ženskog identiteta na primjeru lika carice Marije Terezije iz romanesknog ciklusa Gričke vještice Marije Jurić Zagorka. Pri tome se kreće od kratke biobibliografske informacije o autorici gdje je najvažnija činjenica da Zagorka piše svoje poznate povijesne romane s tendencijom preispitivanja ženske pozicije u povijesti i društvu. U Gričkoj vještici se lik carice Marije Terezije iz druge polovice ciklusa pokazuje kao najdominantniji te stoga privlačan za analizu njezine uloge u događajima romana u skladu s karakteristikama koje proizlaze iz ženskog identiteta. Najvažnije njegove sastavnice prikazane u romanima su identiteti vladarice, supruge i prijateljice te majke, s posebnim naglaskom na identitet feminističkog uzora, neprikazanim izravno u ciklusu, ali zaključenim na temelju utvrđene Zagorkine tendencije u povijesnim romanima. Analiza sastavnica identiteta pokazuje kompleksnost caričinog lika, koja je dobivena vještim naglašavanjem stvarnih povijesnih zabilješki o osobi Marije Terezije, ali i literarnom nadgradnjom kojoj je u cilju oblikovati ženski identitet, kategoriju koja je unutar romana ovisna jedino o autoričnim namjerama, odnosno poruci koju preko određenog ženskog lika želi prenijeti. Druga strana kompleksnosti upravo tog lika proizlazi iz ambivalentnosti koju pokazuje unutar svake sastavnice identiteta, a zbog koje ga je teško smjestiti na crnu ili bijelu stranu karakterizacije, koju stručna literatura naglašava osnovnom u Zagorkinom oblikovanju likova. Zaključuje se kako se lik Marije Terezije također može staviti u skupinu androginih snažnih junakinja koje trebaju predstavljati ideal za ženu Zagorkina doba, ali se o njihovim karakteristikama ne može olako govoriti, pretpostavljajući uvijek isti katalog osobina, što otvara prostor za daljnja istraživanja Zagorkina pisanja i nove perspektive.

Ključne riječi: Zagorka, Grička vještica, Marija Terezija, ženski identitet

1. Uvod

U ovome radu nastojat će se opisati oblikovanje i reprezentacija ženskog identiteta na primjeru lika Marije Terezije u romanesknom ciklusu *Grička vještica* Marije Jurić Zagorke s ciljem posvećivanja pažnje zadnjim nastavcima *Gričke vještice*, budući da se literatura redovito bavi samo najpopularnijim nastavcima tog ciklusa, odnosno *Tajnom Krvavog mosta*, *Kontesom Nerom* i *Malleus maleficarumom*. Uzimanjem za primjer upravo lika Marije Terezije za ispunjenje tog zadatka, obuhvaćaju se gotovo sva značajna događanja u romanima *Suparnica Marije Terezije* i *Dvorska kamarila* jer je njezin lik najdominantniji i ima moć utjecaja na živote svih drugih likova u tim romanima.

Nadalje, oblikovanje i reprezentacija ženskog identiteta u slučaju zadanog lika važna je jer se želi pokazati kompleksnost kojom je u svom karakteru prožet, budući da literatura većinom stvaranje Zagorkinih ženskih likova opisuje poprilično shematski, odnosno katalog određenih karakteristika pripisuje svim dominantnim ženskim likovima. Izborom Marije Terezije cilj je ukazati na to da Zagorku ipak nije moguće svesti pod uvijek iste stručne opise, već se stalno otvaraju prostori za nova otkrića u vezi njezinog stvaralaštva.

Tome će se pristupiti tako da će najprije sažeto biti prikazani podaci o stvaranju Marije Jurić Zagorke koji se tiču njezina pisanja o ženama i ideja koje je htjela usaditi u ženske likove. Zatim će uslijediti poglavlje o oblikovanju ženskog identiteta, gdje se od općenitog shvaćanja što sve pripada oblikovanju identiteta, preko uspostave ženskog, želi doći do toga kako promatrati oblikovanje istog u književnom djelu. Zatim će se prijeći na analizu romana u kojoj će biti opisan način oblikovanja i reprezentiranja ženskog identiteta Marije Terezije kroz tri značajke koje najviše određuju njezin život i djela u romanima.

To su uloge vladarice, žene i majke. Pri tome će se provesti stalna usporedba s povijesnim podacima kako bi se razjasnilo koje je stvarne osobine i događaje Zagorka uključila u djelo, zanemarila, a koje izmijenila jer sve to odašilje poruku što je autorica kod Marije Terezije željela naglasiti, a što prilagoditi kako bi bolje poslužilo njezinim zamišljenim literarnim ciljevima. Ženski identitet se tu uspostavlja kao onaj koji ovisi isključivo o autoričinoj mašti i tendenciji da osobne ideje prenese u dominantni lik. Preispitivanjem navedenih uloga koje se mogu primjetiti kod Marije Terezije želi se naglasiti koliko je nemoguće taj lik smjestiti u uobičajene kategorije Zagorkine karakterizacije.

Nakon poglavlja o glavnim ulogama Marije Terezije koje sačinjavaju njezin identitet, slijedi još jedno poglavlje koje se također tiče nekih aspekata identiteta, ali stavljeno je zasebno jer se njime žele donijeti konačni zaključci o Zagorkinim namjerama pri stvaranju lika koji

prekoračuje poznate okvire, i to u kontekstu učestalog prikazivanja raznih antifeminističkih stavova kod Marije Terezije, a s druge strane udovoljavanja "androginom idealu" (M. Grdešić, 2008.), za kojeg se autorica zalagala u sklopu svojih feminističkih ideja.

Na kraju slijedi zaključak kojim se još jednom želi naglasiti važnost oblikovanja upravo takvog ženskog identiteta lika Marije Terezije u romanima *Gričke vještice*, te popis korištenih književnih predložaka, stručne literature i internetskih izvora.

2. Marija Jurić Zagorka – što i kako o ženi

Marija Jurić Zagorka (1873. – 1957.) velikanka je hrvatske književnosti i povijesti svojim životom, djelom i pisanjem. Njena pojava kao književnice puno znači za razvoj hrvatske književnosti u kojoj se tek pojavljuju žene koje pišu, od kojih su neke više, a neke manje priznate. Svojim životom i djelom pokazala je što znači biti ženom koja probija granice patrijarhalnog sustava, unutar kojega je početkom 20. stoljeća bilo još nepojmljivo da se žena okuša u inače muškoj djelatnosti - pisanju i otvorenom zalaganju za općeljudske ideje, kao što su ravnopravnost žena i nacionalna svjesnost. *Centar za ženske studije* u Zagrebu godinama joj posvećuje stručne zbornike, u kojima se nalaze radovi koji interpretiraju Zagorkina djela u kontekstu rodne i feminističke problematike. Ipak, čini se da se inspiracija za uvijek novo i drukčije iščitavanje njezinih djela ne smanjuje, nego pak povećava i uvijek iznova nudi neke nove perspektive. Tu su ili nove sociološke, filozofske, književne i druge teorije pomoću kojih se može baciti novo svjetlo na značenje djela ili se jednostavno otkrivaju elementi njezine obilne književnosti koji još do sada nisu bili dostatno proučavani pa im se napokon pruža prilika za neku interpretaciju. Kako god bilo, u ponudi najnovije interpretacije određenog njezinog djela valja uvijek započeti od općih podataka o Zagorkinu pisanju, što će i ponuditi ovo poglavlje, zato jer su Zagorkini osobni stavovi, život, način pisanja i teme koje je inspiriraju usko povezani.

2. 1. Poticaji za pisanje

Marija Jurić Zagorka započela je s pisanjem povijesnih romana u sklopu protunjemačke kampanje, a na stvaranje takvog propagandnog sredstva nagovorio ju je Josip Juraj Strossmayer (Nemec, 1998: 74). Prihvatila je njegov prijedlog te su nastala brojna djela koja su stekla iznimnu popularnost kod čitateljske publike: *Grička vještica* (1912-1914), *Republikanci* (1914-1916), *Kći Lotrščaka* (1921-1922), *Kaptolski antikrst* (1925), *Modri đavo* (1926), *Plameni inkvizitori* (1928-1929), *Krijeposni griješnici* (1929-1930), *Gordana* (1934-1935), *Vitez slavonske ravni* (1937-1938), *Kraljica Hrvata* (1937-1939), *Pustolovine novorođenog Petrice Kerempuha* (1939-1940), *Mala revolucionarka* (1939-1940), *Jadranka* (1953) itd. (Isti, 1998: 75 i 76) Osim borbom za nacionalnu neovisnost i kritikom aparata Karolyja Khuen-Héderváryja, odnosno protuaustrijskim i protunjemačkim stavom, Zagorkina djela prožeta su i feminizmom, tj. borbom za prava žena. »I sama je u memoarskom tekstu *Kako je bilo* (1953) napisala da su njezini romani ‘trebali da probude historijskim događajima borbenost u ženskoj

duši'.« (Isti, 1998: 77). Dunja Detoni Dujmić napominje kako su Zagorkini ženski likovi »glasnogovornici« njezinih »političkih, etičkih, feminističkih ideja pa su mnogi romani po njima i naslovljeni (*Kontesa Nera, Gordana, Jadranka*)« (1998: 164).

Zagorka počinje pisati romane u nešto zrelijim godinama i pri tome pokazuje priličnu samokritičnost, što ukazuje na »spregu njezine književne skromnosti« i, s druge strane, »političke, odnosno novinarske samouvjerenosti«. Veliki romaneskni ciklusi i zasebne prozne cjeline u feljtonima postigli su neočekivan uspjeh zbog autoričina snalaženja u žanru kojim može izbjeći cenzuru, a približiti se publici, ujediniti povijest i dnevnu politiku, novinarstvo i književnost, domoljublje i zabavu, te se primaknuti onom koji će zadovoljiti autorovu i čitateljevu potrebu za pojednostavljenom, ali zanimljivom pripovjedačkom igrom (Detoni Dujmić, 2017: 6). Također, Stanko Lasić zaključuje kako su Zagorkini romani »mnogo dublji od njezine feminističke teze koja sadrži *rješenje* odnosa među spolovima«. Oni jesu prožeti tom tezom, ali je njihov sadržaj »dublji i širi« od nje pa istodobno upućuje na misao da »*nema definitivnog rješenja*«, jer je ljudsko biće »uvijek i razdvojenost elemenata i njihovo jedinstvo« (Lasić, 1986: 173). »Zagorka će pisati svoje romane ne znajući da piše jedinstveni i nikad dovršeni traktat o ženskom biću koje želi prevladati svoju polovičnost i ostvariti onu punoću ljudskosti u kojoj se dva nepomirljiva principa dodiruju, suprotstavljaju i prelijevaju jedan u drugi.« (Isti, 1986: 174).

2. 2. Oblikovanje likova u Zagorkinim povijesnim romanima.

Zagorkini povijesni romani oblikovani su kao feljtonski, u nastavcima, ovisno o izlaženju novina u kojima su bili objavljavani. Zato im je radnja epizodična, a duljina epizoda i njihova struktura određeni prostorom u novinama i ritmom izlaska pojedinoga nastavka (Nemec, 1998: 76). Obiluju »dinamičkim motivima« i »gotovim formulama posuđenim iz ljubavnih, avanturističkih, gotičkih i viteških romana«. »Fabule su razgranate, zasićene energijom i aktivizmom, a značajnu ulogu imaju prokušani rekviziti i sredstva za stvaranje i zadržavanje napetosti: zagonetna ubojstva, spas u zadnji čas, uvođenje likova koji mijenjaju identitet, kobne slutnje, nagli obrati, različiti efekti iznenađenja, krađa važnih pisama, 'oživljavanje' već mrtvih likova, stalna iskušenja glavnog junaka i sl.« (Isti, 1998: 76). Što se tiče povijesnog temelja, bilo joj je važno pronaći ono povijesno iskustvo koje će se na najlakši način primijeniti na svijet njezina vremena. »U povijesti je vidjela rezervat senzacionalnih priča. Zato je izvrsno prostudirano povijesnu referentnost udružila s raznim 'lakim' dodacima zahvaljujući kojima povijest postaje transparentnija.« (Detoni Dujmić, 1998: 162). Upotrebljavala je imena

povijesnih osoba i preuzimala njihove karaktere iz povijesnih izvora te uz to unosila dijelove određenih dokumenata u djelo. Te je dijelove znala »ostaviti u izvornom obliku, a nekad ih je mijenjala onako kako je odgovaralo njezinu trenutačnom stvaralačkom nadahnuću i svrsi djela« (Levstek, 2008: 121).

Likove je oblikovala putem »plošnog atribuiranja« i »strogo polariziranja«, s unaprijed zadanim karakternim osobinama. Oni su ili dobri ili zli, bez psiholoških nijansi. Tako je i radnja uvijek »podvrgnuta zakonima akcije i svodi se na putanju dobra i zla«, na »stalnu borbu antagonističkih parova«, obično, nakon brojnih odgađanja, sa sretnim završetkom: »nakon svih mogućih iskušenja, bezizlaznih situacija, napora i brojnih zapreka idealni junak ostvaruje svoj cilj«. Razrješenje fabule treba »potvrditi pobjedu dobra, pravde, kreposti, domoljublja, ukratko, tradicionalnih moralnih vrijednosti« (Nemec, 1998: 78). Za ovaj način Zagorkine izgradnje likova Dunja Detoni Dujmić zaključuje: »Da bi čitalačkom horizontu očekivanja bilo udovoljeno, dobri naprosto moraju pobijediti zle, mora se zadovoljiti formuli književne predskazivosti.« (1998: 162 i 163). Dalje nastavlja: »U kanoniziranoj književnosti s prijelaza stoljeća nastojalo se na kraćoj psihološkoj prozi bez izraženija fabuliranja i bez društvene ili nacionalne pragmatike, dok je ona svojim strastvenim fabuliranjem, odsutnošću psihologizacije, s velikom pragmatičnom zadaćom i prilagođavanjem čitateljskom horizontu očekivanja, pokazala da ne mari za književne autoritete, te da je spremna dati osobnu repliku na narativne modele svojega doba.« (Ista, 1998: 166). U vezi oblikovanja ženskih likova unutar takvog ograničenog crno-bijelog spektra Biljana Oklopčić i Lucija Saulić naglašavaju kako je u Zagorkinim povijesnim romanima »pokretačka snaga upravo ženski lik (ili više njih) čija mentalna, duhovna, karakterna ili emocionalna posebnost omogućava protagonistu ispunjenje domoljubne misije, te postaje zalogom romantičnog sretnog završetka romana«. Iako je struktura radnje predvidljiva, takav roman postao je i zapis o doživljaju žena u određenom razdoblju hrvatske povijesti. »Svaki Zagorkin roman na sebi svojstven način prezentira i, usudile bismo se reći, subverzira modele prema kojima je društvo, ali i žene same, određivalo ženinu rodnu/spolnu ulogu i mjerilo njezinu vrijednost. Te su uloge i vrijednosti obično bile utemeljene na hijerarhijskim sustavima i binarnim vrijednostima koje su ženu definirale onime što ona nije bila ili nije smjela: biti aktivna u društvenoj, ekonomskoj ili političkoj sferi djelovanja, misliti svojom glavom, sama odrediti svoju sudbinu, obrazovati se, imati pravo glasa, raspolagati svojom imovinom... Junakinje Zagorkinih romana sve su ono što, prema društvenim pravilima, ne bi smjele biti: one propituju nametnute im modele ponašanja pokazujući (i dokazujući) poroznost društveno nametnutih (re)prezentacija žena.« (Oklopčić, 2016: 94). Između davanja tolikog prostora ženama i činjenice da su one glavni likovi upravo njezinih

povijesnih romana, javlja se paradoks jer »oni su povijesni ukoliko govore o nekim stvarnim događajima iz hrvatske prošlosti, a likovi su im u pravilu povijesne ličnosti«. Međutim, podaci o sudjelovanju žena u povijesnim događajima veoma su oskudni i zato je autorica »gotovo bila prisiljena pribjeći žanru romanse¹ da bi nositelji radnje njezinih romana uopće mogli biti ženski likovi« (Grdešić, 2008: 371 i 372). Zato Zagorkine romanse »duguju velik dio svoje političke važnosti i analitičke izazovnosti samoj činjenici da su akteri prikazanih povijesnih događaja upravo žene te problematizaciji ženskoga (ne)sudjelovanja u povijesti«. Maša Grdešić smatra kako je uključivanje žena u tolikoj mjeri »utopijski element«, odnosno maštanje o mogućem idealnom svijetu gdje prevladava »radikalna fantazija o ženskoj moći«. Ona ispunjava želju za zbiljskim postojanjem naprednih žena koje uspijevaju dvije stvari: u sebi pronaći pravu sredinu između muškarca i žene te aktivno sudjelovati u značajnijim povijesnim događajima (Grdešić, 2008: 372).

2. 3. Uvođenje lika carice Marije Terezije u *Gričkoj vještici*

U Zagorkinim povijesnim romanima, prema ocjeni D. Detoni Dujmić, »vlada dosljedna monosemantičnost. Jedna jedina, iako teško dostižna istina detektira se nizovima suprotstavljenih kategorija među kojima prednjače sučeljeni kaos i red. Svi njezini feljtonski romani počinju raspravljanjem neke, na emotivnom, etičkom, političkom, društvenom i sl. planu, kaotične situacije; takva situacija ubrzava akciju, ona se pak višestruko ulančava da bi u vrtoglavu krešendu na semantičkom polju dosegula željeni red, imanentan čitateljevu obzoru očekivanja.« (1998: 158 i 159). Najpoznatiji romani ciklusa *Gričke vještice*, *Kontesa Nera* i *Malleus maleficarum*, tematiziraju kaos praznovjerja i predrasuda, okrutne progone žena i njihovo javno spaljivanje pod optužbom da su vještice. To je početna situacija, u koju zatim autorica uklapa nizove ljubavnih kombinacija i ulančavanja, osjećajne trokute i četverokute, dakle, svojevrstne poligone emotivnih zavaravanja ili odgađanja razrješenja fabularnih čvorova. »Tijekom tih priča obvezna je dugotrajna konfrontacija ljubavi i zločina, u što se upleću i različita društvena i politička pitanja, od potlačenosti kmetova, plemićke gramzivosti i neetičnosti do važnosti prosvjećivanja puka i poticanja svijesti o nacionalnoj pripadnosti.

¹ Autorica rada podsjeća na određenje romanse kod Northropa Fryea, kao »pripovjednoprozne vrste različite od romana« kod koje »'idealizacija' ima ključnu ulogu«. Romansa je povezana s povijesnim elementima jer se u njoj na poseban način oblikuje prošlost, a ima i utopijsku dimenziju. Osim preoblikovanja i rekreiranja prošlosti, romana »'u sadašnjost uvodi nešto što je potencijalno ili moguće, te u tom smislu pripada budućnosti'«, a »rekreacija mogućeg ili budućeg ili idealnog« predstavlja »'element ispunjenja želje u romansi'« (Grdešić, 2008: 371).

Pritom se ponavlja pretežno ista shema na crti odnosa dobra i zla, lažna ljubav pothranjuje zlo, prava mu se suprotstavlja i napokon ga raskrinkava.« (Detoni Dujmić, 2017: 8). *Gričku vješticu* autorica piše najprije »poduzimajući temeljita povijesna i arhivska istraživanja«, stoga se ciklus na kraju sastoji od sedam zasebnih dijelova, koji se »tematski oslanjaju na događaje u sjevernoj Hrvatskoj u drugoj polovici 18. stoljeća«, za vrijeme vladavine carice Marije Terezije, a potom cara Josipa Drugog (Ista, 2017: 8).

Roman *Malleus maleficarum* završava »privremenom srećom« koja sadrži naznake »novih zapleta i likova, povezujući epizode, teme, motive i aktante u ulančane skupine feljtonskih romana«, jer »*Gričku vješticu* čini nekoliko zasebnih, ali i ovisnih romana« (Detoni Dujmić, 1998: 161). Te je romane moguće tako oblikovati i povezivati zato što je Zagorka na »sižejnem polju« uspostavljala »stupnjevite situacije«. Prvo je »doba tajne kada vlada opći vrijednosni poremećaj«; slijedi »doba obračuna« u kojemu se »vrijednosti kristaliziraju, ali i oštro suprotstavljaju«; treće je »doba nagrađivanja sa savršeno uspostavljenim redom (u kojemu je katkad već sadržana iskra novih tajni)«. Takva organizacija događaja potrebna je da bi se »udovoljilo feljtonskoj beskonačnosti« (Ista, 1998: 159 i 160). *Malleus maleficarum* završava apsolutnom srećom za glavne likove, mladu kontesu Neru i kapetana Sinišu: pobjedili su sve prepreke jer je kontesa napokon oslobođena optužbe da je vještica, a za kapetana se doznaje da ipak nije kriv za smrt njezine majke, stoga više nema razloga za odgađanje ostvarenja njihove ljubavi i braka. Ipak, pri kraju romana uvodi se lik carice i kraljice Marije Terezije s poprilično nejasnim namjerama, a koje će itekako poremetiti život mladog para u idućim nastavcima. Nakon tog romana nastaju još tri nastavka, a u dvama od njih, *Suparnici Marije Terezije* i *Dvorskoj kamarili* Marija Terezija je najzastupljeniji i najznačajniji lik, koji ima moć utjecaja na živote svih drugih likova. U tim romanima oblikuje se posve novi fabularni krug događaja, koji se više ne tiče borbe protiv praznovjerja u Hrvatskoj, već pokazuju dvorski život, političke i ljubavne igre najviše carske elite, koja je često nemilosrdna prema hrvatskim likovima čistog srca i jednostavnih želja, kao što je živjeti svoju ljubav u miru, bez slave, časti i naprezanja da se postigne što viši položaj u carskoj hijerarhiji. »U složenoj shemi pustolovnog, ljubavnog ili političko-povijesnog zapleta događaju se brojni nasrtaji na čednost i dobrotu, pravednici su izloženi stalnim pogibeljima i iskušenjima koje im podmeću moćni zlikovci« (Ista, 1998: 159). Dijelovi ovoga rada nastojat će pokazati koliko se u slučaju lika Marije Terezije doista radi o moćnom 'zlikovcu'. Nesumnjivo se radi o osobi velike moći, ali analiza će pokazati koliko o njoj možemo govoriti kao o nužno lošoj, apsolutno negativnoj, imajući na umu da se kod Zagorka u najvećem broju slučajeva radi o isključivo crno-bijeloj karakterizaciji. Prema D. Detoni Dujmić, prikazi društvenih odnosa i nacionalno-političkih prijepora samo su pripovjedni

okvir Zagorkinih povijesnih romana i nemaju presudni utjecaj na postupke likova. Smatra kako to omogućuje da se isti likovi pojavljuju u različitim nastavcima romanesknog ciklusa, no »s drukčijim predznakom« (primjerice, carica Marija Terezija i Josip II. u ciklusu *Grička vještica*) (1998: 163). U tom smjeru razvijat će se analiza caričina ženskog identiteta, ne uzimajući njezino predstavljanje Habsburške Monarhije za bitnu odliku koja potencijalno određuje njezine činove u nekim situacijama i spram nekih likova. Doista, prvi puta kada se pojavljuje u ciklusu, u romanu *Malleus maleficarum*, Marija Terezija nam se čini kao prolazan lik, smješten u pozitivnoj funkciji oslobađanja kontese Nere od strašne smrtne presude. Međutim, kada je uvedena u *Suparnici Marije Terezije* kao stalni lik, ne samo da svojim karakterom, idejama u koje vjeruje i moći utječe na živote likova i tijek priče, već dobiva i veliki značaj za proučavanje i interpretaciju od strane nas čitatelja, koji iščitavajući djelo možemo upoznati njezine različite strane, odnosno identitete sadržane u onome što ona u temelju jest – žena. Time se ponovno vraćamo na jednu od Zagorkinih osnovnih tendencija pisanja, a to je prikazivanje različitih snažnih, bilo izmišljenih, bilo stvarnih žena, u čijim se ličnostima mogu pronaći uzori za osvješćivanje statusa potlačene žene njezina, a velikim dijelom i našeg doba.

3. Oblikovanje i reprezentacija ženskog identiteta

Da bismo uopće mogli govoriti o bilo kakvom oblikovanju i reprezentaciji identiteta, pa još i na temelju konkretnog književnog primjera, potrebno je najprije razjasiti na što točno mislimo kada najavljujemo mogućnost 'oblikovanja', k tome još 'ženskog' identiteta. Mrežno izdanje *Hrvatske enciklopedije* nudi nekoliko načina definiranja pojma identiteta, od čega se za temu ovoga rada najprimjerenijim čini sociološki – identitet može biti individualni i društveni: individualni odgovara na pitanje »tko sam ja?« i proizlazi iz »činjenica koje tvore pojedinčev životopis (jedinstven i neponovljiv)« te iz »vlastitih iskaza o pripadnosti različitim skupinama«; društveni odgovara na pitanje »tko smo mi?«, a može biti spolni ili rodni, dobni, seksualni, rodbinski, jezični, vjerski, nacionalni, klasni, profesionalni, politički itd.² To samo može značiti da kada se bavimo identitetom određenog čovjeka, svakako u obzir trebamo uzeti i jednu i drugu dimenziju, dakle činjenice iz njegova privatnog života i kakvim on samoga sebe smatra te kojim se sve javnim, društveno općeprihvaćenim kategorijama može okarakterizirati. Mogli bismo se zapitati zašto je potrebno govoriti baš o muškom ili ženskom identitetu, i tome davati nekakav primat, kada već postoji toliko mnogo kategorija kojima čovjek zapravo može biti određen. Carole Pateman o identitetu razmišlja na sljedeći način. Ona ga nužno vidi kao »utjelovljeno jastvo«. Pojedinaac kao »vlasnik identiteta« kada razmišlja o sebi »odvojen je od tijela«, koje je, međutim, »uvijek jednog ili drugog spola«. Dakle, ljudsko tijelo je svakako ili žensko ili muško, »bez obzira na način odijevanja ili položaj u društvenoj strukturi« (Pateman, 2000: 216). Prema tome, može se zaključiti kako svaki identitet pretpostavlja i tijelo određenog spola. Problem kod takvog oblikovanja identiteta je što je univerzalni 'pojedinaac' nastao iz muškog tijela (Ista, 2000: 217) pa kada želimo govoriti o neutralnom čovjeku, čak oslobođenom bilo kakvih osobina, uvijek je taj neodređeni pojedinac zapravo muški. Univerzalno je jednako muškome. Takva situacija u ljudskom govoru i shvaćanju identiteta predstavlja problem jer gdje se u cijeloj priči nalaze žene? Kako to da ženskost nije nikada dobila status malo veći od slučajne karakteristike spola i nema mjesta da je se smatra bitnim obilježjem identiteta, čak ni kod onih kojima ta njegova odlika nužno pripada? Joan Wallach Scott slaže se s Michelom Foucaultom da je znanje »razumijevanje ljudskih odnosa do kojeg dolaze kulture i društva«, a u ovom slučaju odnosa između muškaraca i žena. Takvo je znanje uvijek relativno. Uporabe i značenja tog znanja počinju se osporavati politički te postaju »sredstvo konstruiranja moći, dominacije i subordinacije«. Znanje je »neodvojivo od društvene organizacije« (Scott, 2003: 18). Konstruiranjem znanja samo o muškom identitetu i nastojanjem da ga se postavi kao

² <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=26909> Pristup: 13. ožujka 2019.

univerzalno načelo, potisnuta ženskost ostaje neartikulirana i oduzimaju joj se sredstva i za kakav govor o sebi, djelovanje za sebe i stvaranje vlastite prepoznatljivosti i važnosti. Time se može dobiti samo to da je ogromna skupina ljudi potisnuta u sjenu, bez mogućnosti svoga izraza. Zato feminizam šezdesetih godina 20. stoljeća počinje postavljati pitanja o specifičnome ženskom identitetu. Pri tome su se otvorila četiri kruga problema. Dubravka Oraić Tolić kao prvi navodi biologiju. »Postavljalo se pitanje kako konstruirati identitet žene a da biologija ne bude njezina sudbina.« (Oraić, 2005: 74). S problemom biologije usko je povezano pitanje terminologije, kao drugi krug problema. Tu su teoretičarke prepoznale da je »pristajanje na apstraktni univerzalizam (ukoliko će se ograditi od spolne perspektive)« zapravo izjednačavanje 'čovjeka' i muškarca. Taj je problem ubrzo riješen uvođenjem novoga termina, roda. Razlika između spola i roda jest »razlika biološkog i kulturnog spola« (Ista, 2005: 74 i 75). »Kada se govori o rodu, a ne o spolu, podrazumijeva se da položaj žene ne diktira priroda, biologija ili spol, nego da je posljedica društvene ili političke lukavštine. Doista, ono što muškarci i žene jesu i način na koji su strukturirani odnosi među njima ovisi o nečemu daleko većem od njihove fiziologije i biologije. No, također je istina da je značenje muške i ženske prirode, pa čak i opis muškog i ženskog kostura i fiziologije, uvijek ovisilo o političkom značenju koje se pridaje muškosti i ženskosti.« (Pateman, 2000: 218). Prema tome, rod je »društvena organizacija spolne različitosti«, »znanje koje uspostavlja značenja za tjelesne razlike i zato tjelesna razlika nikako nije presudna – značenja se razlikuju od kulture do kulture, između različitih društvenih skupina i kroz različita vremenska razdoblja« jer »ništa ne određuje jednoznačno kako će društvene raspodjele biti oblikovane« (Scott, 2003: 18). Treći krug problema potječe iz sociologije. »Ispostavilo se da ne postoji žena kao takva, a ni univerzalna bit žene. Ženski identitet razotkrio se kao univerzalizacija posve određenog tipa povijesne žene: bjelkinje srednjega staleža s razvijenoga Zapada.« (Oraić, 2005: 75). Četvrti problem pokazao se dubinskim, a tiče se se samog pojma subjekta. Do sada se ipak »pretpostavljalo da postoji neka specijalno ženska bit«, neki »ontološki i metafizički supstrat koji pripada samo ženama«. Sada je i tome došao kraj kao zastarjeloj konstrukciji pa je proglašen napokon »kraj subjekta«, a time i identiteta. Američka feministica Judith Butler radikalizirala je ovaj zaključak svojom tezom da ni »spol nije prirodno dan, nego društveno zadan«, da su i »rod i spol društvene konstrukcije ili diskursi« te da »nema ničega preddiskurzivnoga, prirodnoga, ontološkoga ili metafizičkoga« (Ista, 2005: 75 i 76). Nakon svega ovoga čini se da je osnovni zaključak kako su ženski, ako i muški identiteti, povijesno promjenjive i heterogene kategorije. Nemoguće je govoriti o identitetima kao točno izbrojivim i opisanim karakteristikama, budući da je raznolikost ljudi ogromna i nije rješenje pod identitetom spola/roda podrazumijevati uvijek

važee i jednake osobitosti za sve pripadnike/ce istog. Zato je u govoru o identitetu najbolje polaziti od određenog pojedinca, a obilježja muškog ili ženskog identiteta promatrati u određenom društveno-povijesnom i kulturnom kontekstu i s obzirom na specifična životna iskustva, npr. određena zanimanja, položaj na tržištu rada, iskustvo majčinstva itd. Upravo ta specifična iskustva važna su u barem uvjetno postavljenoj kategoriji ženskog identiteta. Kada se ova rasprava premjesti u sferu književnog stvaranja, okolnosti postaju još labavije. Osim što je kategorija ženskog identiteta u odnosu prema stvarnosti inače uvjetno postavljena, sada ovisi o stvaralačkoj mašti nekog pisca, u kojoj je sve moguće i sve poznato može biti izvrnuto naopačke. »Naime, još otkako su najprije psihoanalitička, a potom i feministička teorija privede kraju dotad uvriježenu zapadnjačku tradiciju kartezijskog, logocentričnog i samog-sebe-svjesnog subjekta/jastva, kategorije subjekta i identiteta više se ne promišljaju kao čvrste i nepromjenjive. U tom smislu, a to naglašavaju i feminističke teoretičarke, niti kategorija žene, tj. ženskog identiteta ne može biti shvaćena kao nepromjenjiva, čvrsta, koherentna, već više kao promjenjivi proces u stalnom kolebanju između konstrukcije i de/re-konstrukcije, a to ujedno postaje sredstvom izlaska iz dominantne heteroseksualne matrice (...)« (Perić, 2010: 34). Kako je tek s književnim djelom, u kojem je moguće više puta, ovisno o inspiraciji autora, konstruirati, dekonstruirati i rekonstruirati bilo čiji identitet? U nastavku Martina Perić piše kako je svaki tekst »vrhunski prostor konstrukcije identiteta (neovisno o tome je li u pitanju fikcionalni ili autobiografski tekst, jer tekstualne i narativne strategije ostaju manje-više iste) – u njemu nam se otkrivaju konstruiranost i nestalnost onih kategorija poput subjekta, identiteta, roda, spola, koje smo inače skloni shvaćati esencijalistički, kao temeljne, dane, prirodne, nepromjenjive« (Ista, 2010: 35). Ponovno je pitanje: kako je onda uopće moguće govoriti o ženskom identitetu? Jedini način za uspostavu takve kategorije jest promatrati je uvijek u veoma određenim uvjetima društvenopovijesnih okolnosti koje traju neki period, a potom se mijenjaju da bi napravili mjesta konstruiranju novih i drugačijih identiteta. Unutar književnog djela važno je prepoznati i namjeru autora pri konstruiranju baš takvog identiteta, što je on njime želio poručiti i kakvo značenje ima za književno djelo. U tom slučaju postaje vrlo važno radi li se upravo o muškom ili ženskom nosiocu određenih osobina.

4. Identitet Zagorkine carice Marije Terezije

Nastavljajući se na prethodni govor o ženskom identitetu, u ovom ću se poglavlju baviti raščlambom oblikovanja i reprezentiranja ženskog identiteta lika carice i kraljice Marije Terezije u romanesknom ciklusu *Grička vještica*. Carica Marija Terezija zapravo daje najveću dozu povijesne utemeljenosti ovoga ciklusa, najprije činjenicom što je radnja velikog dijela romana smještena upravo za vrijeme njezine vladavine, a potom unošenjem njezine osobe kao literarnog lika u same romane. Zaključeno je kako se u suvremenim teorijskim raščlambama identitet motri kao nestabilna i promjenjiva kategorija, a tek po završetku čitanja možemo dati prosudbu o identitetu književnog lika jer nam je omogućeno sagledati njegovu svrhu, ulogu u razrješavanju odnosa i radnje, poruku koju nosi svojim činovima i idejama te eventualnu njegovu povezanost s autorovim osobnim svjetonazorom. Na taj način bit će analizirana Zagorkina Marija Terezija, kroz sve bitno što je o njoj prikazano u romanima – njene vladarske karakteristike, ophođenje s muškarcima kao žena u vrlo specifičnoj ulozi vladarice, majčinstvo na primjeru odgoja i odnosa sa sinom Josipom II. i kćeri Marijom Amalijom. Posebnost ovakve analize jest u tome što je Marija Terezija ipak stvarna, povijesna osoba pa se cijelo vrijeme može uspoređivati Zagorkina imaginacija pri oblikovanju njezine ličnosti i zabilježene činjenice o privatnom životu i radu slavne carice. Sve te perspektive omogućit će nam donošenje zaključaka o Mariji Tereziji kao dosta iznimnom liku u Zagorkinu stvaralaštvu, budući da se njihovo oblikovanje u literaturi koja se bavi ovom autoricom vrlo često svodi na istu shematsku os, s uvijek jednakim objašnjenjima njihove uloge i svrhe.

4. 1. Identitet vladarice

4. 1. 1. Povijesna osoba

Marija Terezija bila je »vladarica jedne od najstarijih dinastija u Europi«, »kraljica Češke i Ugarske, nadvojvotkinja Austrije, vojvotkinja Šlezije, Koruške, Kranjske, Štajerske, markgrofica Moravske, grofica Tirola, Gorice i Gradiške«. Ta vladavina učinila ju je »apsolutnom gospodaricom golemog carstva i velikog broja naroda: Nijemaca, Hrvata, Mađara i Talijana« (Fišer, 2018: 70). Rodila se 13. svibnja 1717. u Beču (umrla 1780.) Ime dobiva po kastiljskoj svetici iz 17. stoljeća Teresi Sánchez de Cepeda y Ahmuda. Tajana Fišer napominje kako se o njezinoj ranoj dobi vrlo malo zna, no da je bila muškarac »zasigurno bi se carski

biografiji potrudili zabilježiti svaku pojedinost«, a »u djetinjstvu bi imala mnogo strožu obuku« (Fišer, 2018: 22).

U većini europskih dinastija, ali i u svijetu, »nasljedstvo se prenosilo prema načelu prava prvorođenog sina muške loze na nasljedstvo«. U to doba »europski narodi i njihovi vladari davali su prednost muškoj vladavini u odnosu na vladavinu žene«. »Već se počelo govoriti kako se iz habsburških kreveta rađa više djevojaka nego dječaka ili da su djevojke otpornije. Djevojke su nadživjele svoju braću i bratiće, a žene su nadživjele muževe. Kako piše neki suvremenik, došlo je u bečkom Hofburgu do tzv. *hierarchia feminina*.« (Ista, 2018: 20). Car Karlo VI., otac Marije Terezije, nema muškog potomka kojem bi ostavio habsburšku baštinu te »1713. donosi Pragmatičku sankciju kojom propisuje da su habsburške zemlje nedjeljive i da nasljedstvo pripada Karlovim kćerima i njihovim potomcima po načelu provorodstva« (Ista, 2018: 70). Tako Marija Terezija dolazi u mogućnost, bez obzira na tradiciju i običaj, biti zapamćenom caricom u dugotrajnoj vladavini, i između ostaloga, inspiracijom za književno stvaranje i rekonstruiranje njezine ličnosti.

4. 1. 2. Stvarna i literarna osobnost

Povijesni izvori bilježe kako je Marija Terezija bila »vrlo vitko dijete sivih očiju, svijetloplave kose s razdjeljkom i visokog čela, pravilnih crta lica te izbočene donje usnice«. »Smatrali su je dražesnom i obzirnom. Bila je nadarena za ophođenje u društvu te je često i zabavljala dvorjane. Imala je lijep glas, bila dobra plesačica, a i izvrsno je slikala.« (Ista, 2018: 22 i 23). Romani *Gričke vještice* ne govore o caričinoj mladosti, već je prikazuju u onim trenucima kada je ona već zrela žena i vladarica, koja vodi brigu o nizu problema što su zahvatili njezinu monarhiju i privatni život. Lik kontese Nere doživljava vanjštinu carice: »Kraljica uđe. Kontesa obuhvati pogledom njezinu visoku snažnu pojavu. Krinolina je visoko, ugojeno tijelo činila još impozantnijim, snažnijim. Ugojeni struk ipak je zadržao gipkost. Svježe lice, unatoč podbratku, još nije izgubilo tragova ljepote. Naprašena kosa, počesljana unatrag, otkrivala je visoko čelo ispod kojeg su gledale oštre i pronicave oči. Bjeloputno lice, nešto odviše rumeno, nije ulijevalo pouzdanja. Izražavalo je suviše samovolje i hladnoće. Ali kad se Nera zagledala u čelo što je odavalo mudrost, ponovo joj se vratila nada.« (Jurić, 1972: 171). U romanu *Malleus maleficaum* lik carice dolazi s pozitivnim predznakom jer od nje se očekuje razrješenje problema koji se tiču optužbe Nere Keglević za bivanje vješticom, a što joj je zakompliciralo i gotovo uništilo život, mladost i ljepotu. Zato Zagorkin opis na ovom mjestu upućuje na tipičnu

vladarsku aroganciju, ali daje nadu u pravednost njene osobnosti, koja će znati odlučiti što je najbolje, i što će svakako ići u prilog glavnim junacima ciklusa.

Nadalje, biografija nam daje podatak o njenu odgoju koji je bio usmjeren na religijske teme. Njime su se trebali »pobuditi vjerski osjećaji i strahopoštovanje prema ugledu i moći Crkve«. Zato je Marija Terezija »postala i živjela kao iskrena vjernica tijekom cijelog života te je sve događaje promatrala iz vjerske perspektive« (Fišer, 2018: 23). Upravo povjerenje prema religijskim institucijama u romanima postaje kamen spoticanja između carice i bliskih joj osoba, koji zbog nepovjerenja u isusovački (jezuitski) red postaju njenim ostrim neistomišljenicima. Također, iz njezinog katoličkog svjetonazora proistječu često nazadne, neprosvijećene i za narod štetne ideje. Caričino povjerenje i velikodušnost prema isusovcima Zagorka naglašava na mnogo mjesta u ciklusu, a samo neki od primjera je: »Pedeset tisuća forinti neka je za kupnju dvorca, a za gradnju crkve i preuređenje još toliko. Još danas isplatit će vam novac moj blagajnik. (...) – Svaki dan donosi novi dokaz o vjernosti isusovačkog reda mojoj dinastiji. Drago mi je što ste zadovoljni s mojim novim darom.« (Jurić, 1972: 55). Malo dalje vidimo prethodno spominjanu spregu caričinog vjerskog mišljenja i zatvorenosti prema naprednijim idejama: » - Sasvim je suvišno da ponavljam svoje priznanje vašem redu. Znam koliko dugujem isusovcima. Oni su očuvali vjernost mojih podanika za čitavog mog vladanja. Po vašem naučavanju narodi su upoznali sreću koju im donosi slijepa i pokorna poslušnost mojoj dinastiji. Vaša su naučavanja moja druga državna vojska. – A ipak je žele razjuriti! – Mislite na pokušaj da jezuite odstrane s učenjačkih stolica? To su buntovne misli nekih mladih luđaka kojima je Voltaire zapalio mozak. Tim bolesnicima potrebna je liječnička pomoć. Pas je vjeran dok je zdrav. Kad pobijesni, grize. I zato ga valja ustrijeliti čim isplazi jezik. U svojoj državi ne trpim bijesnih pasa. Zabranila sam Voltaireova djela.« (Ista, 1972: 59). Također, na mnogo mjesta Zagorka opisuje rigorozni režim carskog dvora gdje se svi prema propisima trebaju u zoru ustajati kako bi izvršavali vjerske dužnosti, nazočili jutarnjim misama, a zatim u tijeku dana obavljali dnevnu ispovijed. Nitko iz tih propisa nije bio izuzet, a Zagorka kao da je isticanjem upravo tog aspekta njezine ličnosti htjela pokazati kako se radi o ženi koja je prije svega cijnila konzervativni red svoga dvora, pretvarajući to u neku vrstu prepoznatljivosti svoje vladavine. Još jedan biograf Marije Terezije, Gertrud Fussenegger, o njoj govori kako je jedan od razloga njezine mržnje prema Friedrichu Pruskom bila njegova nihilistička filozofija života. Ona sama zgražala se nad Voltaireovom zajedljivošću i Montesquieuovom relativističkom inteligencijom, dok je »vjerovala u nužnost čvrstih pravila«. Kao »duboko uvjerena katolkinja slabo je marila za trpeljivost«, bila je »uvjerena da njezina religija zastupa istine u koje nema sumnje« (Fussenegger, 1980: 231). Kada netko tako dogmatski razmišlja,

nije ni čudno što često upada u sukobe s okolinom, pogotovo ako se svim silama opire dolasku novih svjetonazora. Sukobljavanje dvaju misaonih svjetova gotovo da će apsolutno obilježiti odnos majke i sina, Marije Terezije i Josipa II., o čemu će biti više riječi u drugim poglavljima. Zagorka je očito upravo ovu okolnost iskoristila kako bi bacila nešto negativnog svjetla na njezinu osobnost, u skladu s tendencijom da caričin lik učini glavnom nositeljicom vrijednosnih poremećaja koji će proizvesti daljnje zaplete. Ti vrijednosni poremećaji uvijek se tiču njezinih nazadnih stavova udruženih s tvrdoglavošću, a koji će se manifestirati u problemu zastupanja antifeminističke pozicije.

Osobine koje kod Zagorkine Marije Terezije također posebno dolaze do izražaja su strogoća, hladnoća, neumoljivost, nestrpljivost i vladarska autoritativnost koja ne želi da joj se proturječi. Članovi caričine obitelji i bliski suradnici kao da su navikli na njezine ponekad burne reakcije i često prilagođavaju svoj nastup pred njom zbog straha ili nevještine da se nose s tom teškom ličnosti. Kada se kontesa Nera prvi put obratila carici, otvoreno i bez uvijanja moleći za njezinu pravednost u prosuđivanju, svi prisutni protrnuli su očekujući da će ovakav stav rasplamsati tu burnu ćud: »Svi pogledi upravili se kraljici. Ovako se u njezinoj prisutnosti nisu usudili govoriti ni kraljičini najbolji prijatelji. Svatko je bio uvjeren da će vladarica, koja nije trpjela protuslovlja ni od muškaraca, a kamoli od žena, Neru ukoriti i otpustiti u nemilosti.« (Jurić, 1972: 172). Nije je ni ukorila ni otpustila u nemilosti. Zagorka opisuje kako ovakav Nerin nastup nije caricu ganuo, ali ju je potaknuo da ozbiljno shvati njen zahtjev i preispita opravdanost zakona o osuđivanju vještica na mučenje i lomaču. Zato neki drugi primjeri pokazuju koliko čitatelja mogu iznenaditi njezine oštre odluke jer donoseći ih, ona ne razmišlja o osjećajima ljudi koje one mogu pogoditi, već samo o vlastitoj vladarskoj dobrobiti i želji da sve konce neumoljivo drži u svojim rukama. » - Basta, basta! – mahne kraljica nestrpljivo rukom. – Budući da taj novovjenčani suprug smeta mom planu, opozivam pomilovanje. Strpajte ga u tamnicu. Tamo će se jamačno smiriti.« (Ista, 1972: 15). 'Strpati' u tamnicu radi smirivanja stoji kao jedna strana caričine hladnoće, a druga se iskazuje u pribranosti u situacijama u kojima je nitko od nje ne bi očekivao: »Liječnik se zadivljeno pitao: 'Kakvi su živci u te žene? U takvoj tragediji ona može misliti na sve sitnice, i to potpuno suhih očiju...'« (Ista, 1972: 237) Pripovjedačica kreira razmišljanje Marije Terezije o vlastitoj vladavini, u dijalogu s likom kancelara Kaunitza: » - Hrabrost je jedina potpora vašem veličanstvu u velikom nizu udaraca. – A ipak znam da me mnogi objeđuju zbog bešćutnosti. Ne znam kako je sa čuvstvima. Imam li vremena o njima voditi brigu? Sada me čitavu zaokuplja izgrađivanje zaštitnih zidova prijestolja i države prema Europi. Preuzela sam zadaću da izgradim novu dinastiju i ostavim joj jaku državu. Graditelj nema vremena da misli o sebi. On mora paziti

samo na to da kuća bude čvrsta. Ako njegovi radnici i popadaju sa skele i skrhaju život na pločniku, graditelj korača preko njihovih života i uzima druge. Zgrada se mora dovršiti. Opet je, eto, jedan zidar pao sa skela. Moram ga nadomjestiti drugim.« (Ista, 1972: 236). Dakle, ona svoju (kako god to želimo nazvati) hrabrost, bešćutnost i neumoljivost opravdava misijom koja zapravo nadilazi njezinu volju i osjećaje. Cijela njena vladavina služi ideji izgradnje jake države i osiguravanja snage dinastije. Pri tome ona u zalog daje vlastiti život, ali i živote svih koji su u krvnom srodstvu s njom. O imenima brojnih anonimnih dvorana, građana i vojnika ne treba ni govoriti. U tom smislu, mi gotovo da zajedno s njom kao čitatelji osjetimo važnost tog velikog, teškog i uzvišenog zadatka. S druge strane, neki drugi likovi, točnije glavom i bradom majka Marije Terezije, ne vide nikakvu uzvišenost u svemu što ona čini: » - Veličanstvo, svemu što radite, i dobro i zlo, uzrok je bezgranična taština, pohlepa za vlašću i slavom kojom vas omamljuju crne mantije na vašem dvoru. (...) Oslijepili ste od prevelike vjere u sjaj svoje vladavine i ne vidite što se događa. Nekoliko stepenica udaljen od vas boravi vaš sin. Nasljednik prijestolja luta dvorom kao mračnjak i nosi u duši slom vaše taštine i vladavine.« (Ista, 1972: 53). U jednu ruku Zagorkina carica prikazuje se kao osoba koja nesebično žrtvuje svoj život, živce i osjećaje kako bi ostavila iza sebe čiste račune i kako je nitko ne bi mogao optužiti da nije bila dostojna ispuniti zadatak koji joj je namjenio otac uvevši Pragmatičku sankciju, a u drugu je revno izvršavanje tog zadatka više posljedica negativnosti njezine osobnosti, nego bilo kakve pozitivne namjere. Mijenja li se doista osoba dolaskom na vlast ili je ta promjena nužna ako se vlast hoće uspješno provoditi? Mirjana Adamović u knjizi *Žene i društvena moć* piše kako se uspostavljaju vlast i moć te autoritarni odnosi vladara nad podanicima. Navodi Nietzscheovu koncepciju moći koja je polazila od pretpostavke da je »moć obilježje čovječnosti, samoga života«, a volja za moć »načelo biološkog i društvenog života (društvo, država, običaji, autoritet)«. Težnja prema moći proizlazi iz užitka te zato »tamo gdje je moć 'nemoćna', pribjegava hipokriziji i lukavstvu«. Samo »veliki ljudi« koji »otvaraju nove mogućnosti razvoja i u stanju su upravljati ili vladati« imaju »nadmoć ili višu snagu« (Adamović, 2011: 23). Volja za moć u slučaju Marije Terezije definitivno je motivirana i biološkim i društvenim načelima. Upravo je ona ta koja je izabrana obraniti i razmnožiti krv i poredak. Na mnogo mjesta u ciklusu ona jasno izražava taj zahtjev koji je nametnut njoj te ga pokušava objasniti i prenijeti na svoju djecu. Njena je moć često ograničena iz razloga što kao carica mora dobro paziti na svoje vladarsko dostojanstvo i u mnogo situacija ne smije reagirati onako kako bi htjela (u skladu sa svojom naglom ćudi). U tim slučajevima tajne su igre i spletke njezino jedino oruđe, a osmijeh i hinjena sreća te opuštenost savršeno odglumljeni u okolnostima kada bi htjela vrištati ili plakati. Portugalac Taruka u romanima je zadužen za kontroliranje caričinog nepredvidivog

ponašanja, a u sljedećem je citatu pokušava spriječiti da provalom ljubomore naruši svoj ugled:

» - I ja imam svojih oluja – reče kraljica – kao i priroda. Ona se raspojasa i ne svladava se. – Priroda može raditi što ju je volja, ali natprirodno biće – kralj – mora se svladavati. Muškom kraljevskom snagom nosili ste krunu poput heroja, kroz bure i oluje svog kraljevstva. Molim njegovo veličanstvo kralja da zapovijedi ženi neka umukne i vrati se u dvor.« (Jurić, 1972: 10).

To je li Marija Terezija bila veliki čovjek može posvjedočiti njezina slava za stoljeća nakon života, gdje u današnjici još uvijek predstavlja izazov za istraživanje povjesničara i inspiraciju književnika. Nadalje, veberovska definicija moći govori o nametanju volje i autoriteta drugima. Adamović je prenosi pišući kako je Max Weber smatrao da »vlast podrazumijeva podložnost i poslušnost« te se zato jednostavno »projicira kroz nametanje svoje volje drugima, bez obzira na mogući otpor« (Adamović, 2011: 24). U skladu s njom je i Zagorkin prikaz Marije Terezije, sa sljedećim dijalogom između majke i sina Leopolda, koji otkriva caričin nemar za želje sina i poništavanje svake mogućnosti da svoje želje u vezi odabira djevojke za druženje argumentira:

» - Ona ne smije biti tvoja! – Ali, majko, ta neznatna djevojka ne može nikome smetati! – Meni smeta. – Ne razumijem to, majko. Uzet ću koga mi odredite. Čemu, dakle sve to? – Drski derane! Zar da ti ja još dajem razjašnjenja? – Ali, majko... – Basta! Rekoh.« (Jurić, 1972: 68).

Zanimljiva je okrutnost Zagorkine carice, čak i spram ženskih života, a koja ima svoj komentar kod nekih teoretičarki postfeminizma. Zagorka nudi sljedeći primjer, u kojem Nera govori o caričinoj nemilosrdnosti prema njenoj specifičnoj i teškoj situaciji dugotrajne razdvojenosti od muža tek što su sklopili brak: » - Zašto se ne boriš protiv kraljičine želje? Povjeri joj se. Reci joj – ta žena je – da mi ne možemo živjeti ovako razdvojeno. Nije li kraljica žena? – Ne. Ona je samo carica i kraljica i ništa drugo. Strašna je u svojoj okrutnosti.« (Ista, 1972: 104).

M. Adamović piše kako neke teoretičarke postfeminizma (Imelda Whelehan, Raewyn Connell, Margaret Wetherell itd.) tvrde da žene koje upravljaju »uživaju u moći« čime »mijenjaju svoj suštinski identitet i postaju sudionice u muškoj hegemoniji« (Adamović, 2011: 234). Marija Terezija jedinstvena je povijesna i literarna figura iz doba apsolutnog muškog vladanja svijetom pa nije čudno da slijedi pravila vladarskog ponašanja koja su utvrdili muškarci, pogotovo zato što kao žena dolazi pod povećalo muških vladarskih neprijatelja. S druge strane, općepoznato je koliko su 'muška' pravila vladanja iznjedrila brojne probleme koje danas smatramo uzrocima nepravednog i neravnopravnog položaja žena. Pri tome uživanje u moći nije izraženo, budući da caričin lik više puta izjavljuje koliko joj muka zadaje vladarska pozicija. Pomalo je nevjerovatno da Zagorka, koja u središnje ženske likove usađuje samo najbolje vrline i kod koje su žene uvijek borci za pravedne ideje, stvara upravo takvu osobnost carice jer ipak ona svojom izravnom prisutnošću u događajima romana zauzima veliki prostor, u *Suparnici Marije Terezije*

daleko veći nego Nera, čijom izražajnom osobnošću i započinje ciklus *Gričke vještice*. Njezina razmišljanja, djela i referencije drugih na nju ispunjavaju mnoge ispisane stranice, a svojim djelima uvlači u kaotični vrtlog događaja sve druge likove. Važnost joj se, dakle, nikako ne može osporiti, a i dalje ne možemo reći da je Marija Terezija primjer tipične Zagorkine ‘središnje’ žene. Nju opterećuju brojne karakteristike koje bismo prije mogli nazvati negativnim nego pozitivnim.

Ono što se može smatrati pozitivnom odlikom vladara je radišnost. Zagorka naglašava tu osobinu kod Marije Terezije – ona je carica koja malo spava, puno radi, cijelo vrijeme misli na deset idućih koraka, kako u privatnom, tako u političkom životu. Unatoč silnim tajnicima i pomoćnicima, svi spisi i zakoni moraju proći kroz njezine ruke i svemu ona mora dati svoje mišljenje i odobrenje. Ipak se ne može nikome posve vjerovati jer mnogi u dvorskoj službi prikrivaju nesposobnost i lijenost silnim ulagivanjem i beskrajnim trošenjem kićenih riječi za caricu, koje ona, uostalom, ne voli. Zagorkina Marija Terezija pobornica je jednostavnosti, iskrenosti i izravnosti. »Kroz visoke prozore prve zrake osvjetljavaju Mariju Tereziju što sjedi uz pisaći stol. Glavu je sagnula nad spise. Lice ispunjeno strogom ozbiljnošću ne pokazuje nikakvih tragova. Puna, lijepa ruka neobično bijele puti hitro upravlja perom. Čvrstim potezima precrtava, mijenja i nadopunjuje prijedloge svojih savjetnika i ministara. (...) Brže, brže! – opominje ga kraljica. – Vremena je malo, a posla mnogo! (...) – Dragi Bartensteine, odbijam ovaj projekt!« (Jurić, 1972: 14). Historiografski radovi bilježe veoma slične caričine navike. »(...) ona razmišlja samo o poslu, politici, zakonodavstvu, diplomatskim i političkim pothvatima. Neprekidno proučava i pregledava spise, diktira ili piše. (...) Neprekidno je na sastancima sa svojim tajnicima ili čeka izvještaj nekoga ministra za koji se pripremila poput valjane učenice za školski sat.« (Fussenegger, 1980: 204). Ponovno se nalazimo u dvojbi u kojoj je upitno radi li ona toliko zbog plemenite ideje koja joj je uvijek na umu ili naprosto zbog bolesne opsjednutosti načelima koja u njezinom vremenu više ne nailaze na željeni odjek. Zagorka je ispisivanjem ovakvih njezinih osobina dočarala brojne pozitivne i negativne strane vladanja, koje potresaju i caričin duševni život, a čemu se ona dugo odupire, želeći ostati snažna i vjerna svojim idejama o vladanju. Ovakav je stav predanosti pohvalan za caricu koja je ipak žena i koja, kao i brojni drugi ženski likovi u autoričnim romanima, ne odstupa ni za dlaku od svojih ideja. Ipak, upitno je kakvo ćemo mišljenje zauzeti kada te ideje postanu štetne za ljudske živote. Nakon teških trenutaka u vladanju koje joj je nametnuo život, ona se često osvrće na tegobe svog položaja: » - Moji su dani vladarski, a ne veseli. Za mene nema zabave ni na kom mjestu.« (Jurić, 1972: 140), » - Nemam ni jednog jedinog trenutka mira i ugodnosti. Čitav moj vladalački život nije mi priuštio niti jedan dan mira – tužila se ona gotovo s nekim užitkom

svome kancelaru.« (Jurić, 2012: 51) i na kraju, potresno priznanje: » - Moj je život niz katastrofa što ih ljudi zovu carskim sjajem.« (Ista, 2012: 422).

Tako je Zagorka prikazala Mariju Tereziju kao religioznu, strogu, tešku, taštu i radišnu vladaricu delikatne i nepredvidive ćudi. Na njezinim su leđima teškoće odnosa s najmilijima, politika Europe i vlastita neumoljivost koja se ne da uvjeriti u suprotno, čak ni po cijenu toga da zaista nije u pravu po pitanju nekih važnih odluka. Inspiracija za davanje tolikog prostora vladarskoj važnosti Marije Terezije mogla je proisteći iz činjenice da u »povijesti pronalazimo mnoge primjere mitomanije koja nastaje upravo oko vladarica i suvladarica«, tijekom njihova života ili nakon smrti, piše Ksenija Vidmar Horvat. Nekoliko žena iz srodstva s Marijom Terezijom, kao i nju samu, povezuje »javna slika nepouzdanih majki i usamljenih žena koje su postavljene ili naprosto bačene u politički život«, a odigrale su »ključnu političku ulogu« u uspostavljanju modernog društva Europe na »povijesnom, političkom i rodnom planu« (Vidmar, 2017: 196). Pojam neodgovorne majke tumači se tim što je pojedina vladarica »potrebe djece podredila svojim željama, zanemarivala ih ili se neprestano prepuštala svojoj egomaniji« (Ista, 2017: 197) (o čemu će, u slučaju Marije Terezije, biti riječ u trećem potpoglavlju ovoga poglavlja). Ipak, čini se da zapadni patrijarhat ima veći problem s nečim što prekoračuje i samu problematiku majčinstva. Vidmar govori da se unutar njega »tolerira kretanje žene onkraj zidova obiteljskog života, i to samo u onoj mjeri u kojoj je ono povezano s ekonomskim, socijalnim ili emotivnim potrebama kolektiva«. Kada god ženina prisutnost u javnosti nije opravdana tim razlozima, postaje »predmet sumnjičavosti, a njeno tijelo znak nepravde ženskosti«. Suprotno tome, muškarac se kreće bez ograničenja te mu »za prijelaz u javno i vanjsko ne trebaju isprike i posebna ovlaštenja« (Ista, 2017: 213). Nakon ovih argumenata nije čudno da su se oko pojedinih vladarica razvili mitovi tako da još i danas njihove biografije predstavljaju vrelo za literarnu nadgradnju. Ako društvena očekivanja skandaliziraju pojavu žena koje su se drznule iskoristiti utjecaj i ostaviti trag na povijesna zbivanja, teško je doći do prave istine o njihovim stvarnim karakterima, mislima i osjećajima. A to je još izazovnije za književnu obradu u kojoj će se autor ili složiti s mitologiziranim pretpostavkama pa ih još više naglasiti ili pokušati pružiti svoju istinu. Zato Zagorka, makar kroz opisana sjećanja, razgovore i političke strategije, sukobljava Mariju Tereziju s vladarom Friedrichom Pruskim, čiji je lik najbolji primjer toga koliko se osporava ženina prisutnost u javnom prostoru, a posljedično i demoniziraju njezine osobine. Način na koji Zagorka naglašava glasine, ogovaranja i javno mišljenje o carici samo potvrđuje njezino pristajanje uz kritiku negodovanja o mogućnosti javnog utjecaja žena u povijesti.

4. 1. 3. Neprijatelj Friedrich Pruski

Nakon opisivanja osnovnih karakteristika caričinog identiteta vladarice, slijedi prikaz neprijateljskog odnosa s drugim vladarom, Friedrichom Pruskim, koji će donijeti još jednu perspektivu promatranja ženskog identiteta Marije Terezije te nas pobliže upoznati s caričinim i drugim stavovima o njezinoj vladavini. Ti su stavovi najviše određeni činjenicom što vlada žena, kao jedinstveni slučaj u vladarski muškoj Europi. Friedrich Pruski doista je bio njezin zakleti neprijatelj s kojim je više puta ratovala i bila spremna žrtvovati što silnu vojsku, što obitelj, a sve to kako bi izgradila obrambene zidine prema njegovim nasrtajima. Biografija piše što se događalo nakon jednog od težih pretrpljenih poraza: »Osjećala se gotovo obeščašćenom. Fridrikovim napadom istodobno je oskrvnuto skupo iskupljeno očevo nasljedstvo i sakrosanktna nepovredivost monarhije. To nije mogla nikako oprostiti, nikada zaboraviti. Samo je škrgućući zubima pristala da u skladu s diplomatskim navikama vodi pregovore i glumi prilagodljivost. Nije se, u stvari, ponašala nimalo drugačije no neka seljanka vezana za rodnu grudu, koja brani posjed svojih otaca do posljednjeg kutka oranice za sebe i za svoju djecu.« (Fussenegger, 1980: 82). Ponovno ta poznata raspaljiva ćud Marije Terezije. Zagorka preuzima zadatak davanja konteksta svoj toj katkad iracionalnoj mržnji između dvoje vladara. Taj će nam kontekst rasvijetliti negativnu stranu patrijarhalnog muško-ženskog odnosa. Carica govori o svojoj mržnji spram Friedricha: »Moja mržnja stvar je moje ličnosti. Nikad mu neću oprostiti što se izruguje mojoj ženskoj vladi. O, znam. Još i danas, vjerujte, radije bih da me tuče, da navali na mene s pištoljem, nego da mi se ruga. Znam da moju vladavinu zove 'bapskom vladom', a Austriju 'državom suknje'. Već u najmlađim danima mogla sam podnijeti sve – samo ne porugu.« (Jurić, 1972: 36). Zagorka ostaje vjerna prikazivanju vladaričine taštine, ali ovdje se radi o još nečemu. Uvrijeđena je taština i ženski ponos. Ne misli se na neku posebnu karakteristiku ženskosti (utvrđeno je da takvih posebnih karakteristika zapravo i nema), već jednostavno na činjenicu da je nečemu nanosena uvreda samo zato što je žensko. Početak povijesti te uvrede Zagorka smješta u vrijeme kada ni jedno ni drugo još nisu bili vladari. »Princ vam je na balkonu rekao, možda i ozbiljno, ove riječi: 'Vaše su oči prelijepo da ih zaboravim, vaše ruke prenježne da ih ne poljubim, a ipak vi, mlađahno, nježno žensko biće, primajte moje kavalirsko udvaranje udviše carski'. (...) Da, a na to ste vi odgovorili ponosno i oporo: 'Ne zaboravite da će ove ruke upravljati žezlom i državom!' Princ se cinički nasmijao: 'Ovim rukama pristaje samo kuhača...!' Carica se digne, a majka nastavi: - Vi ste uvrijeđeno planuli i

odvratili: 'A vašim rukama pristaje samo – prostačka batina!' 'Pazite – da vas ne dotakne baš ovdje, u Šleskoj!' - odgovorio je princ.« (Ista, 1972: 52). Marija Terezija ne pristaje na to da joj netko pripisuje osobine nježnosti ili mladenačke nemoći kao da je to nešto što ženi treba nužno pripadati. Ona se u svojim očima vidi spremnom za vladanje, unatoč spolu, a čini se da se Friedrich baš i ne slaže s tim. Kada je uvidio da se djevojka ne planira podložiti njegovom zahtjevu ponašanja (ja - kavalir, vi – dama koja treba primiti moje udvaranje), ostaje bez argumenata za dostojanstvenu raspravu i upućuje joj uvredu. Ta će uvreda ravnati caričnim stavom i činovima do kraja njezine vladavine i za sobom ostaviti krvavu posljedicu. »Carica viče: 'Neću mira. Neću – i basta! Hoću rat! Produljit ću rat! Ne dam Šleske – radije posljednju košulju!' Ministar moli i savjetuje, a ona će na to: 'Zar da carica odstupi dio svoje zemlje zato što je žena? Da sebi dade skinuti suknju? Da se sramoti? Što vi to predlažete?' - 'Meni se ruga Friedrich? Meni?' - viče carica. 'Da mi dobaci kako je došao u Šlesku s batinom u ruci da me šiba poput neposlušna djeteta? Nikad! Nikad! Neka radije potuku sve – do posljednjeg Mađara, Hrvata i Austrijanca. Sve neka potuče. Ako nema mene, moje države, neka ne bude ni njih. Basta! Nastavite juriš sa svih strana.'« (Ista, 1972: 220). U povijesti možda nije bilo ovakve motiviranosti rodnom uvredom, ali Zagorka uporno naglašava baš aspekt njihova neprijateljstva koje je izniklo iz nepriznavanja Marije Terezije kao sposobne i jednako vrijedne vladarice. Kovač dvorskih lijesova Wolf prokomentirao je to ovako: » - Žena će da caruje! Ne da to Prus – ne priznaje bablju carevinu. Eto rata.« (Ista, 1972: 217). Otvoreno o jednakosti progovara caričina majka: »Nije vam priznao da ste mu jednaki i planuli ste uvrijeđeni u svom taštom ponosu. Nada da ćete danas-sutra biti samostalan vladar pomutila vam je pamet i još kao mlada princeza svakom ste prilikom mladog rođaka princa Friedricha izazivali zajedljivim porukama.« (Ista, 1972: 52). Osim što se Marija Terezija našla uvrijeđenom, nije mogla a da ne osjeća nekakav pritisak pred zadaćom koja joj je dana. U Europi posvuda muškarci koji vladaju, a ona se odjednom pojavljuje kao iznimka koja mora cijelom svijetu pokazati kako je dorasla zadatku, unatoč uvijek tom jedinom kamenu spoticanja, ženskom spolu. Zagorka moguće naglašava caričinu taštinu kao neki obrambeni mehanizam, način na koji će Marija Terezija radije uvijek ići glavom kroz zid nego priznati da za nešto nije sposobna. Ne radi se više ni o njezinoj sposobnosti vladanja, već priznavanju kao ravnopravno biće u svakom smislu. To je ono što je Friedrich odbio učiniti jer najviše što joj je mogao ponuditi je kavalirsko udvaranje, ali ne i spremnost da je jednoga dana prizna kao ravnopravnu vladaricu. Time se poništava i mogućnost općenitog priznavanja ravnopravnosti ženskosti jer 'biti vladarom muški je posao' pripada kulturnom konstruktumu roda, ne i zakonitosti spola. Lada Čale-Feldman i Ana Tomljenović pišu kako su muškarci itekako »iskorištavali povlasticu udjela u povijesnom i

političkom djelovanju« te tako još više kulturom »produbljavali biološke razlike između spolova cijepajući ih na samo dvoje« (Čale-Feldman, 2012: 40), s jasnim zaključkom na to koja je strana ona koja propisano treba vladati. Ovdje je potrebno dodati: cijepajući na dvije neprijateljske strane, od kojih jedna odbija vidjeti kako ne postoji ikakav biološki predznak neuspjeha ženske vladavine, a druga se agresivno i netaktički brani trseći se često nedostojanstvenim sredstvima dokazati suprotno. Stav o različitoj sposobnosti žene i muškarca za vladanje može proizlaziti iz povijesno općeprihvaćene podjele na privatnu i javnu sferu, koju analizira Carole Pateman. U toj podjeli privatna je sfera ženska, a javna muška (građanska) te one »stoje u suprotnosti iz koje izvlače svoje značenje«. Javni život označavaju »građanske slobode koje razvidno stoje u opreci s prirodnom podčinjenošću koja je značajka područja privatnoga«. Logično, javna sfera smatra se »jedinim područjem od političkog interesa« (Pateman, 2000: 25). Prvobitnim društvenim ugovorom muškarci su svoju »prirodnu slobodu« (iz koje dolaze i žene) pretvorili u »sigurnost građanske slobode«, dok su žene iz te konverzije isključene. Ugovorom se žena utvrdila kao predmet upravljanja, pripisivanja, dodavanja proizvoljnih vrijednosti. Otada svaka spolna razlika o kojoj se govori zapravo je »politička razlika« – »razlika između slobode i potčinjenosti« (Ista, 2000: 21), odnosno sfere koja određuje kako će se što opisivati i one koja na te opise mora pristati. Uskoro je pojam podčinjenosti postao naprosto opisna sastavnica privatne sfere - žena, a uz to je došao i niz drugih izmišljenih argumenata koji su imali održavati uvjerenje o prirodnoj podčinjenosti i tako podupirati podjelu koja odgovara poretku gdje samo muškarci imaju potpunu građansku slobodu. Primjenjujući ove zaključke na *Gričku vješticu*, definitivno možemo primjetiti da Marija Terezija nikako nije lik koji na bilo koji način iskazuje neku karakteristiku zbog koje bi je imali smatrati podređenom. Svojom ulogom vladarice hrabro i uspješno sudjeluje u javnoj sferi i na taj način izokreće situaciju koja je trebala vrijediti i za nju. Pragmatička sankcija joj, doduše, omogućuje iskorak u javnu sferu, ali i iznimnu priliku da djelovanjem pokaže kako doista nema razloga da se žena smatra nužno podređenom (i ostalim negativnostima koje bi pokušale opravdati taj status). To je i bio problem za neprijatelja Friedricha - austrijski vladar je žena koja ne kani skoro odustati od te uloge, ide joj poprilično dobro, a još može pokazivati i inat pruskom vladaru. Dovoljno provokativno za muškog predstavnika apsolutističke vladavine koja najdublje čuva patrijarhalni sustav i podjelu na javno i privatno.

Iako nijedna strana u sporu Marije Terezije i Friedricha Pruskog nije čista, Zagorka je upravo u ovom odnosu najčišće prikazala ono što ju je i samu smetalo, a to je nepravedan položaj žene u kojemu ona uvijek može biti izložena sumnji, preispitivanju i omalovažavanju njezinih sposobnosti. Nijedna pozicija i sadržavanje moći ne može je spasiti od sveprisutnog

velikog oka patrijarhalnih predrasuda. Karakteristike upisane u rod smatrale su se spolnim zakonitostima i to je ženu najviše zakočilo u vlastitu samoostvarivanju. Spolne zakonitosti proizašle su iz političkih manipulacija kojima se željelo onemogućiti ženi da obnaša važne javne funkcije. Nasreću, neke su žene ipak spletom povoljnih okolnosti uspijevale doći na svjetlo javnih zbivanja i tako pokazati kako nema apsolutno nikakve razlike u kvaliteti njihova djelovanja spram muškog, a primjer lika carice Marije Terezije pokazuje koliko je to iritiralo okolinu većinski muških krojača zbivanja u povijesti.

4. 2. Identitet supruge i prijateljice

U ovom će se potpoglavlju opisivati oblikovanje i reprezentacija ženskog identiteta lika carice Marije Terezije na planu bračnog te prijateljski povjerljivog odnosa sa suprugom Franjom Stjepanom i kancelarom Wenzelom Kaunitzom. Na tom planu njezina identiteta doći će do izražaja prije svega ljudskost, koja ponekad ispada iz uloge vladarice i nošena je osjećajima, skrivenim željama, nježnošću, ljubomorom, mržnjom, nemoći, bijesom itd.

4. 2. 1. Suprug car Franjo Stjepan

Marija Terezija udajom za Franju Stjepana Lotarinškog postaje »carica Svetog Rimskog Carstva Njemačkog Naroda, njemačka carica, vojvotkinja Toskane i na kratko vojvotkinja Lotaringije« (Fišer, 2018: 70). Njih su dvoje zapravo odrastali zajedno i Marija Terezija je »zavoljela tog veselog, ljubaznog i duhovitog mladića«. Među njima se s vremenom stvorila iskrena bliskost, a kada su morali biti rastavljeni jer je Franjo Stjepan otišao u Lotaringiju preuzeti nasljedstvo, ona nije očajavala, već se »čvrsto odlučila udati za njega«. Tri godine je bio daleko od nje, no »ona ni u jednom trenutku nije posustala u svojoj odluci« (Ista, 2018: 25). U najavi je bio skladan brak, u kojem je od početka Marija Terezija voljela supruga i bila mu predana. Franjo Stjepan bio je »šarmantan ljubavnik«, a »ona mu je ugađala jer je bila s njim sretna« (Ista, 2018: 27).

U Zagorkinim romanima ne upoznajemo bračnu sreću vladarice jer je radnja smještena u vrijeme kada je Marija Terezija već rodila šesnaestero djece, a njegov suprug, izguran iz bilo kakvog posla sličnom vladanju, zabavlja se s raznim ženama, što redovito izaziva ljubomoru Marije Terezije i prisiljava je na dobro osmišljene planove kojima će suprugu zapriječiti sve načine dolaska do novih ljubavnica. Tek u njezinim sjećanjima na mladost pronalazimo povijesno opisanu ljubav supružnika: » - Veličanstvo, ne smijete biti nesretni! – Ne smijem

biti? A kada sam bila sretna? Potražite to u mojoj prošlosti. Otac je odredio da budem nasljednica prijestolja. Odredio mi je muža da me prati na tom putu. Bio je lijep, vedar i veseo. Dovedi su ga na dvor da s njime drugujem. U svojoj samoći ljubila sam ga poput kakve djevojke iz predgrađa. Ali moj Mauzi vrlo je rado zamjenjivao ljubav mlade carice za bilo koju drugu ženu.« (Jurić, 2012: 489). U stalnim državnim poslovima i dužnostima koje je zahtijevala dinastija, stalno rađanje i oporavljanje roda Habsburgovaca, okolnosti za stvaranje sretnog braka naprosto su se izgubile. »Mnoge trudnoće ostavile su traga na njoj te se udebljala. Bila je pretrpana državnim poslovima i nije više radila ono što ju je veselilo. Marija Terezija je imala sve manje vremena za supruga te je on nalazio zamjenu za ljubavno uzbuđenje na drugim stranama. Bila je vrlo ljubomorna i držala mu prodike zbog njegovih izvanbračnih izleta. Godine 1755. njezina sreća je uništena, Franjo Stjepan ulazi u ozbiljnu vezu s mladom kneginjom Wilhelminom Auersperg, o kojoj se brine sve do njezine smrti.« (Fišer, 2018: 27). Zagorka doista velik prostor daje upravo caričinoj nesreći u braku jer cijeli zaplet radnje od kraja romana *Malleus maleficarum*, preko *Suparnice Marije Terezije* do *Dvorske kamarile* temelji se upravo na nastojanjima Marije Terezije da spletkama razdvoji supruga i njegovu ljubavnicu. U slučaju braka Marije Terezije i Franje Stjepana doduše ne radi se o moći koju ispoljava muž jer je sva moć utjecaja na odnose u rukama carice, ali on ima tu moć da jednostavno može otići u svijet i imati ljubavnice, što je carici onemogućeno jer joj se zamjera čak i kada otvoreno pokazuje ljubomoru i druge osjećaje, a kamoli da se odluči na odmazdu nekom ljubavnom aferom. Dakako, Zagorka nigdje ni ne navješćuje takve caričine namjere jer Marija Terezija je isključivo ona koja zbog muževe nevjere pati i čini sve što je u njezinoj moći da se muževljeve ljubavnice što više prorijede. Između njih doista postoji neka vrsta rivalstva jer ako je već žena (iznimno) ta koja ima moć i autoritet, onda se ovdje uspostavlja muž koji uvijek može mahnuti crvenom krpom svoje muške seksualne slobode. Ove zaključke mogu potkrijepiti i analize Carole Pateman koje se bave prvobitnim, spolnim i bračnim ugovorom. To su kategorije pomoću kojih ona nastoji objasniti put od prirodnog stanja do povijesno poznatog patrijarhalnog uređenja odnosa. Prvobitni je ugovor »ustanovio slobodu muškaraca i podčinjenost žena«, i to putem spolnog ugovora koji se nešto kasnije uredio kao bračni. Spolnim se ugovorom uspostavilo »političko pravo muškaraca nad ženama te uredni pristup tijelima žena« (Pateman, 2000: 18). Više puta Pateman raspravlja o tezi drugih autora da je brak zapravo »ropstvo za ženu«. Bračni ugovor postoji da bi muškarcu bila »osigurana žena za spolno zadovoljenje« pa ispada da su »žene raspodijeljene među muškarcima« (Ista, 2000: 122). Donosi tvrdnje Williama Thompsona koji smatra da se prava istina braka samo skriva iza objašnjenja o »ugovoru koji omogućuje ravnopravan i sporazuman spolni užitak i jednom i

drugom supružniku«. Zapravo se samo radi o »izoliranoj ustanovi za razmnožavanje« (Ista, 2000: 158), a unutar braka i izvan njega i dalje se pretpostavlja muška seksualna sloboda. Odlazi korak dalje donošenjem Kantovih misli, a taj je filozof smatrao kako žene svakako »gube građansku ravnopravnost sklapanjem bračnog ugovora, čak i kada bi je imale«. U bračnom je ugovoru muškarac taj koji stječe suprugu kao imovinu (Ista, 2000: 167). Bračni ugovor, po njegovu tumačenju, uspostavlja »muževljevo patrijarhalno pravo« time što on »posjeduje tijelo svoje žene«, zato i »njezinu osobu, kao stvar, dok ona takvo odgovarajuće pravo nema« (Ista, 2000: 169). Prema svemu ovome možemo zaključiti da je upravo povijesna priroda bračnog ugovora razlog tome što Marija Terezija nema moći riješiti svoje probleme jedino na ovom području. U svemu ostalom može joj pomoći vlast koju ima u rukama. Jedino joj gospodarenje nad spolnim životom muža nikako nije moglo poći za rukom na neki suptilan način jer svaka glasna pobuna značila bi izravno nijekanje temelja na kojima je izgrađeno društvo i njezina vladavina, čime bi uzdrmala i mnoge druge patrijarhalne principe uz pomoću kojih je htjela učvrstiti Monarhiju (kao npr. vrijednost bračnog ugovora u političkim odlukama).

Ipak, nije samo Marija Terezija frustrirana položajem u braku, već je i Franjo Stjepan itekako nezadovoljan svojom situacijom u toj zajednici. Njegovo nezadovoljstvo potječe iz jedne od funkcija braka, koja je u slučaju carskog braka shvaćena preozbiljno. Adriana Zaharijević govori o braku kao »idealnoj zajednici za proizvodnju budućih građana«, on predstavlja »prostor predavanja predačke zemlje, prenošenja krvi i naturalizacije«, što znači »premiještanje jedne prirode u neku drugu« (Zaharijević, 2016: 35). Usporedimo tu tvrdnju sa Zagorkinim riječima Franje Stjepana: »Ja nisam car, ja samo nosim carsku titulu. (...) – Ja sam tvorničar habsburgovaca. Moja je dužnost brinuti se da se habsburška rasa množi. Zapamtite: ako vas tko izabere da budete mužem kraljice koja nosi vlast, onda recite: hvala, radije ću biti sluga. U običnim brakovima muž je bračna polovica i gospodar. Ja sam samo bračni poslužitelj – manje od sluge. Njega zovu i trebaju čitav dan – mene primaju samo kojih četvrt sata nakon večere, a onda me opet šalju k 'dvorskom nosorogu'.« (Jurić, 1972: 20). Ako je prije i bilo ljubavi, sada je taj brak isključivo sredstvo produljivanja plemenite loze i uređivanje uvjeta nasljedstva, gdje djeca trebaju preuzeti ono što su njihovi roditelji stvorili i nastaviti s množenjem tražene krvi te nasljeđivanje tjelesnih i duševnih osobina koje su karakteristične za carsko prezime. To definitivno nisu neke strane braka koje bismo smatrali njegovim ljepotama, radi se o izvršavanju dužnosti, koje pak nalažu tradicija, propisi, običaji. Unutar toga dvoje je nesretnih ljudi koji zbog svega nabrojenog moraju ostati u družbi do kraja života.

Ono što je povijesno zabilježeno, a čime je možda i Zagorka bila inspirirana za zaplet od stotine stranica, ljubomora je Marije Terezije. O odnosu s carevim ljubavnicama piše se kako

je carica čak neke od njih uvukla u svoj najuži krug. Pretpostavka je da je Marija Terezija željela »proučiti srce svake svoje suparnice«, ispitati njihovu naklonost prema Franji Stjepanu. Njezina je ljubomora »postala predmetom poruge« (Fussenegger, 1980: 209). Povijest pamti i Vilmu Auersperg, iako se Zagorkina Marija Terezija silno trudila da njezino ime ne bude zapamćeno kao ime opasne suparnice. Ali ono što ne pamti je Zagorkina romansirana priča spletki, intriga i borbe u čije je središte stavljena prelijepa grofica Nera, ona koja će igrati ulogu Vilmine suparnice, a koju Marija Terezija osobno uvlači u igru jer ona sama više ne posjeduje mladost i ljepotu koje bi mogle parirati Vilminoj. »Znam što mislite: mogla sam je jednostavno odstraniti s dvora. (...) Čitavo bi se društvo izrugivalo – meni. (...) Vilma se ponosi što je nazivaju austrijskom Pompadurkom, što je nazivaju ‘la belle princesse’ i čak ‘potkraljicom’, sve zbog ljepote koja ju je podigla do careve ljubavnice. Ako je njezina ljepota uzrok njezinu uspjehu, što je naravnije nego da na dvor dovedem mnogo ljepšu, mnogo mlađu, a uz to vrlo umnu i duhovitu damu, da je preko noći izbaci s prijestolja?« (Jurić, 1972: 37). Svako razilaženje stvarnih povijesnih događaja i priče mora imati neku svrhu, mora služiti smislu zacrtane radnje i inspirirati zaključke o likovima koji u radnji sudjeluju. U potpoglavlju o Mariji Tereziji kao vladarici zaključeno je kako se radi o teškoj i taštoj ženi koja voli vladati. Ovdje, osim što njezine činove diktira vladarska taština koja posjeduje svjesnost o stvaranju povijesti, ta je svjesnost združena s ljubomorom žene. Ona ne želi biti inferiorna u odnosu na ljubavnicu, ali ni ponižena kao vladarica. Iako je njezin način borbe za vlastito dostojanstvo okrutan i gotovo uništava sreću glavnih junaka, sva ta nastojanja svjedoče samo o jednom – da je vladarica ujedno samo čovjek, i unatoč hladnoći mnoge je stvari bole na emocionalnoj razini. Nesretni brak je možda i njoj samoj pomogao da spozna kako se nikada neće moći u potpunosti saživjeti s ulogom vladarice. To je nemoguće, a jedino što joj je preostaje je iskoristiti moć kojom raspolaže u svoju korist: »Doista imam osnovu, a vi znate: kad Marija Terezija izradi svoj plan onda ga provede protiv volje svih svojih nautjecajnijih prijatelja. Marija Terezija ratovala je na bojištima, na granici svoje države za suverenitet zemlje. Sada Marija Terezija hoće da ratuje na svom dvoru za svoj osobni suverenitet. (...) Prenerazit će vas ono što dolazi. Svi ste vi poznavali kraljicu Mariju Tereziju samo kao diplomata. Sad ćete upoznati ženu Mariju Tereziju koja vlada i zapovijeda – izravnava sve – bez pardona.« (Ista, 1972: 383). U kontekstu potresenog braka Zagorka naglašava ženskost Marije Terezije, odnosno njezinu odlučnost i volju da prvi put kao žena, a ne vladarica, političarka i diplomat, rješava svoje probleme. Zagorkini ženski likovi poznati su kao nositelji snažne volje i vjere u svoje sposobnosti da se bore protiv nepravde. Ovdje je počinjena nepravda preljuba carici i ona hoće izboriti takav prostor slobode za sebe u kojem će se moći otvoreno pobuniti protiv nje. Koliko

god da je ona carica i ima moć, problem s mogućnostima djelovanja razjašnjava Lejla Mušić koja piše kako pitanje ženske slobode razotkriva različite mogućnosti, ali i različite prepreke. Svaki feminitet odlikuje »određena vrsta prepreke koja upućuje na stupanj uvezanosti patrijarhalne zajednice čime postaje jasno kako je sloboda u tim zajednicama još uvijek rezervirana samo za muškarce« (Mušić, 2014: 77). Dakle, ovaj prostor problema jedno je od brojnih polja gdje feminitet Marije Terezije treba dobiti bitku za sebe, jer i izvan braka se još uvijek nalaze okolnosti 18. stoljeća koje osporavaju vrijednost feminiteta na različite načine i koriste svaku priliku da ga drže u zaptu.

4. 2. 2. Obožavatelj kancelar Kaunitz

Ako je u romanima bračna veza s Franjom Stjepanom Mariji Tereziji izvor nesreće i zlovolje, tada je prijateljski odnos s kancelarom Kaunitzom nešto što joj gotovo potpuno suprotno čini zadovoljstvo i daje osjećaj sigurnosti. Povijesni izvori ne znaju za tako delikatnu bliskost carice i kancelara onako kako ju je opisala Zagorka, ali se slažu s tim koliko je njoj Kaunitz bio nužan u vladanju te mu je zbilja tolerirala dosta njegovih hirova. Bez obzira na njegove činove i provođenje politike, njezino povjerenje u njega nije se pokolebalo, a povjerala mu je upravljanje dvorskom i državnim kancelarijom i time čitavom monarhijom, te »sve strpljivije prepuštala Kaunitzu da upravlja i njom samom« (Fussenegger, 1980: 162). Neki tvrde da je Kaunitz pokvario Mariju Tereziju, što nije bezrazložno jer on ju je, okolišajući, »poveo u novo razdoblje njezina života«. Sam je bio uvjeren da »politika ne može postojati bez laži i prijevare«, a to je nastojao naučiti i caricu (Isti, 1980: 163). Možemo reći kako se daje naslutiti da sve što je Marija Terezija učinila u kasnijim godinama svoje vladavine jest posljedica Kaunitzovog utjecaja. Biografi stavljaju naglasak na Kaunitzovu političku važnost, a Zagorka na nešto sasvim drugo. Pišući o njihovim razgovorima, Zagorku ne zanima toliko njihovo zajedničko donošenje političkih odluka (iako ima i toga), već posebnost njihova odnosa, pri čemu se štošta može naslutiti. Primjerice: » - Veličanstvo, poznavao sam ministra koji je svoj um i snagu posvetio vladarici radeći samo za nju. Nije bila s njim uvijek zadovoljna zato što nije znala da ministar ima samo jednu strast, obožavati vladaricu, i samo jednu državničku prednost: udešavati svaki korak u korist njene države – pa i onda kad se on u radu i ne žuri... Gledali su se značajno okom u oko na što mu ona pruži ruku. Kancelar je poljubi cjelovom koji ne bi dopuštala ni najliberalnija etiketa.« (Jurić, 1972: 16) ili: »Ispričala mu je događaj na plesu, ali je kancelara očito više zanimala njezina bijela ruka što je počivala na svilenim naborima haljine nego vojvodin postupak.« (Ista, 1972: 32) Više se puta govorilo i o caričinoj ljubomori

ukoliko se neka lijepa dama družila s kancelarom: » - Ako Kaunitz baci oko na groficu, past će na nju ljubomora carice poput sjekire.« (Ista, 1972: 140). Ne čini li se da Zagorka želi sugerirati kako između Marije Terezije i Kaunitza postoji nešto više od prijateljstva? Makar na nekoj platonskoj razini, gdje se isprepliću međusobno divljenje i duboko zatomljena zabranjena ljubav. Njih su dvoje kao neka izmijenjena inačica ravnopravne suradnje muškog i ženskog načela, o kojoj piše Dunja Detoni Dujmić. Ona smatra kako je u Zagorkinim romanima naglašena »suradnja krjeposnih žena i muških pozitivnih aktanata«, »nositelji ideja koje je željela naglasiti redovito su žene«, a »muškarci oni koji pokreću borbeni stroj u radnji« (1998: 164). Koliko je Marija Terezija krjeposna jest dvojbeno, iako je religiozna, isto vrijedi i za Kaunitza (koji ne pokazuje religioznu svjesnost), ali njih dvoje doista ravnopravno surađuju u obrani ideja koje zastupa carica. Ona je središnji i dominantni lik dvaju nastavaka, stoga ne možemo osuditi sve što ona zastupa kao loše i osuđeno na propast, čak i ako šteti sreći središnjeg para, kapetana Siniše i grofice Nere. Njoj nedostaje podrška koju bi u normalnoj situaciji pronašla u mužu (da je brak još uvijek sretan), ali je pronalazi u neobičnim prijateljskim osjećajima kancelara. Zagorka kao da je ovim činom željela premostiti izostanak načina na koji se inače odvija žensko-muška suradnja i zato je podarila Kaunitzu više od čisto političkog interesa. Gordana Galić Kakkonen piše o muško-ženskim odnosima u Zagorkinim romanima i naglašava kako »muški likovi nisu slabiji, ali se u svemu uzdaju u žene koje vole«, a »one posjeduju mušku odvažnost i odlučnost«. Njezini ženski likovi su »lukavi, odnosno domišljati i s pomoću te svoje osobine vladaju muškarcima« (Galić Kakkonen, 2011: 83). Nastavlja: »Muškarci ih ne vole samo zbog njihove ljepote, već ih i cijene zbog vrline, hrabrosti i mudrosti. One vješto plivaju unutar zadanih i sputavajućih društvenih konvencija; osviještene su, sposobne, i hrabre te im samo visokosvjestan i u sebe siguran muškarac može biti dostojan partner. Između ženskih i muških glavnih likova ostvaruje se međusobno povjerenje, na temelju čega oni postaju suučesnici i aktivni sudionici političkih borbi.« (Ista, 2011: 84). Marija Terezija sada je već lišena mladenačke ljepote, ali je i dalje izvor iznimnog divljenja za Kaunitza. Svaki put kada se susretnu u njezinu kabinetu, Kaunitz naglašava sve njezine kvalitete i uvijek govori kako mu nije važna tjelesna ljepota, već umnost koju carica pokazuje svakom svojom gestom. » - Čitav zanos mog srca, uma i duše pripada najvećoj nad svim ženama svijeta – reče on mirno gledajući u caricu.« (Jurić, 1972: 143). On cijeni caričinu ženskost i ne vidi u njoj prepreku vladanju poput bilo kojeg muškog vladara. Ona u njegovim očima posjeduje sve najbolje kvalitete, a sebe vidi kao logičnu nadopunu njezinu vladanju: »Ako moram predati ostavku, drugi kancelar neće znati spretno i neopaženo sputati caričine temperamentne odredbe. Divna ova žena odviše je samovoljna i vrela a da bih smio ostaviti je

samu. Država bi stradala. Kapetan mora umrijeti da država ne izgubi caricu, a carica da ne izgubi mene – svoje kormilo.« (Jurić, 2012: 338). U ovakvom odnosu potvrđuje se vrijednost feminiteta Marije Terezije, koji nikako nije smatran nedostatkom. Ona je od strane kancelara Kaunitza apsolutno uvažena kao ravnopravno biće, dobra vladarica i žena vrijedna svakog divljenja. Ona možda ne može riješiti bračne probleme onako kako bi htjela (Zagorka na jednom mjestu u usta carice stavlja riječi o želji da se rastane) jer društvo, Monarhija i običaji očekuju da žena nikako ne bude izvor takvog skandala, čime na svojoj koži, unatoč moći, osjeća granice postavljene njezinu feminitetu. S druge strane, dobiva mogućnost da se njezinu ženskost smatra vrijednom samom po sebi, bez namjere da je se ograničava i na koji način. Koliko god bila okrutna, nepromišljena, tašta ili osvetoljubiva, Kaunitz gorljivo podržava njezin način vladanja i odlučivanja. Time je Marija Terezija, ako ne od društva, barem od kancelara priznata kao ravnopravno i vrijedno žensko biće. Tako je Zagorka naglasila još jednu od svojih ideja o poboljšanju položaja žene, želeći kreirati takav odnos koji može biti uzorom za općenito poboljšavanje odnosa između muškaraca i žena, prožet međusobnim poštivanjem i uvažavanjem.

4. 3. Identitet majke

4. 3. 1. Dinastija ispred majčinstva

Povijesna Marija Terezija doživljena je kao »bojažljiva majka«. Uz složen posao vladanja jasno je kako je svoje mališane morala prepustiti tuđim rukama. Bez obzira na to, »dadilje i dječje njegovateljice bile su brižljivo birane«. Primjerice, u pogledu zdravlja »nisu smjele činiti ama baš ništa na svoju ruku«, carici su »morale javiti svaku najneznatniju boljku« i »svaka joj je ogrebotina morala biti prikazana« (Fussenegger, 1980: 199). Svom brojnom potomstvu nametala je »istu strogu disciplinu koju je ucijepila i sebi«. Fišer spominje odnos bez »spontanosti i neformalnosti«, caričinu nesklonost neposlušnoj djeci, a poticanje prikladnog ponašanja, bez mašte i iznenađenja. Toliko joj je stalo do uređenog odgoja da je za svoju djecu dala izraditi »posebni obrazovni program koji su morala pohađati« (Fišer, 2018: 43).

Smatrala je da njezina dinastija »mora cvjetati, donositi plodove na širokoj fronti« te se »zaklela kako loza nikada neće biti u opasnosti«. Vodila se principom da su »djeca božji blagoslov« (Ista, 2018: 41), što dokazuje njezin sretan položaj u kojem se kao vladarica i majka »podvrgavala svim onim moralnim i religioznim principima koje su joj usadili još u mladosti«. Nije se ni mislila suprotstaviti tom mišljenju (Fussenegger, 1980: 203). O rigoroznom odgoju

progovara i Zagorka, učestalo stavljajući žalbu u riječi princeza na stegovan život kojeg moraju voditi. Tako princeza Amalija komentira: »Kakav je to strašan život, Erneste, što ga provodimo mi caričine kćeri. Moraš ustati kad bi htio spavati, moraš jesti kad nisi gladan, treba da moliš kad želiš kleti, moraš slušati propovijedi kad bi htio slušati ljubavne riječi...živimo poput satova koje neprestano navijaju. Nemaš ni slobode ni prijatelja, ni ljubav!« (Jurić, 1972: 81). Značajan je osvrt na majčinstvo prožeto vladarskom ulogom kojega stvara Zagorka i kojim stavlja točku na caričinu vlastitu svijest o svom majčinstvu, koje je zaokupilo i dakako, otežalo cijeli njezin život. U njemu se prožimaju vladarska svijest o dužnosti, želja da udovolji očekivanjima i pri tom ugrabi bar malo užitka za sebe u zahtjevnom životu kojeg mora voditi. »Mlada, života željna carica, u kojoj sve kipi i vri, uz muža koji mi nije pružio ništa osim dužnosti da povećavamo obitelj...Mene su raspaljivale katkad neobuzdane želje za užitkom, a ljudi nisu slutili da se carica koja zapovijeda državom ne može naužiti ljubavi i mladosti. Tko zna što su ljudi sve o meni rekli, što su sve mislili. Carica puna života, što ona može i smije? Tražila sam, htjela i tražila, da ugasim žeđ i da odahnem, ali sam se opet trгла natrag. Carica sam, dužnost zahtijeva da vladam i rađam. Moram roditi dinastiji što više nasljednika, da više nikada ne izumru muškarci. Rađala sam i vladala. Moj princ lotarinški Franjo Stjepan bio je zadovoljan. Osjećao je da je njegova dužnost ispunjena. Šesnaest puta bila sam majkom. Očito je da mi je prebrzo oduzet svaki osjećaj užitka. I priroda me lišila svega što ima obična žena.« (Jurić, 2012: 490). Vrstu majčinstva koja joj je nametnuta i sama Marija Terezija smatra velikim teretom, koji izjeda jedan dio njezine ženskosti. Ovdje se ne radi o majčinstvu koje podrazumijeva ljubav i privrženost djeci kojeg god spola bila i koliko ih god bilo, već o tome da djeca postaju zalag budućnosti dinastije. Pri tome je bitno dobiti što više muških nasljednika, a žensku djecu iskoristiti također u političke svrhe, naime uz pomoć biranih ženidbi sklapati političke saveze. Gdje je u svemu tome žena? Utvrđeno je kako je Marija Terezija doista voljela svoga muža te je, sukladno njezinoj mladosti, htjela uživati tu ljubav. Međutim, vladarska uloga ne poznaje trenutke uživanja, već samo beskrajne zadatke udovoljavanja političkim zahtjevima, što postaje mnogo puta teže ako žena vlada jer žena mora i rađati. U tom pogledu, koliko god ona nastojala titrati nad sudbinom svakog svog djeteta, nemoguće je ostvariti život žene i majke onako kako bi ga živjela žena oslobođena vladarskih dužnosti. Zagorka prikazuje Mariju Tereziju majkom koja često nema razumijevanja za potrebe svoje djece. Prvi od razloga za to može biti upravo autoritet vladara i ujedno glave obitelji. Adamović piše, prema Weberovim analizama vlasti, kako se vlast glave obitelji ili vladareva vlast temelje na »obvezi poslušnosti bez obzira na motive ili interese«. »Položaji vlasti« nalaze se i u »području privatnih odnosa«. Pod vlašću se u privatnim odnosima »podrazumijeva autoritativna moć zapovijedanja« (Adamović, 2011:

24). Zagorka prikazuje caricu koja bira ženidbene partnere za svoju djecu i naglašava kako su joj se dužna pokoriti jer je ona majka, radi se o dužnosti i dugu kojega se mora vratiti dinastiji. U suprotnosti s kćerima i sinovima koji se bune protiv caričinih odluka, vidimo poslušnog princa Leopolda kod kojega vlast privatnog odnosa besprijekorno funkcionira: »Odabrala sam vam jednu od infantkinja, rođakinju španjolskog kralja. – Slušam, veličanstvo – najmilija majko. – Napokon netko sluša! Sine moj, dajte mi svoje čelo! Lakim cjelovom izrazi carica svoje zadovoljstvo.« (Jurić, 1972: 249).

Majčinstvo je u srednjem vijeku (i općenito razdoblju prije industrijskih revolucija) bilo obilježeno »patnjom, grubošću, pukim preživljavanjem te tjelesnim i emocionalnim udaljavanjem od djece« (Mindoljević, 2015: 61). U novije doba počinje se »prvi put odvajati prostor i za potrebe djece« pa ona više »nisu spavala s roditeljima u istoj sobi«, što znači da su i »djeca i majke imale svoju privatnost«. Djecom su se bavile dadilje i dojilje, a »muž je uglavnom bio izvan kuće«. Sve to ženu je moglo »još više udaljiti od ispunjenog majčinstva«, jer je svoju djecu »podizala u posvemašnjoj socijalnoj izolaciji« (Ista, 2015: 65). Djecu Marije Terezije kose učestale epidemije crnih kozica, a jednu od takvih tragedija Zagorka opisuje kada je preminula princeza Josipa. Princeze i prinčevi imaju za sebe goleme dvorske prostore i svaki od njih iza sebe zaposlenu službu odgajatelja, vjerskih voditelja, posluge, dvorskih prijatelja i drugih osoba plemenitog prezimena koji su dobili čast pristupa carskom domu. Takav složeni 'dom' više nalikuje na kakvu poslovnu kompaniju, nego toplo kućno ognjište prožeto pozitivnim obiteljskim emocijama i brižnošću. Djelatnost te kompanije usmjerena je jednom jedinom i jasnom cilju: oduprijeti se nastojanjima Friedricha Pruskog da učini štetu caričinoj monarhiji: »Ali protiv Friedricha mobilizirat ću i svoj samoprijegor i sreću svoje djece. Uvjerena sam da mi je bog dao kćeri samo zato da učvrstim alijanse protiv Friedricha za snagu moga prijestolja.« (Jurić, 1972: 142). Radi li se doista o dobrobiti države ili osobnom ratu Marije Terezije? U prošlom je poglavlju opisano kakvu je to uvredu Friedrich Pruski nanio njezinom ponosu. Zagorka cijelo vrijeme naglašava razloge ratovanja s Friedrichom koji su motivirani tom uvredom, a to je rezultiralo brojnim caričinih činovima na području majčinstva. Možda je uvreda feminiteta bila razlogom rađanja tolike djece, a ne udovoljavanje dužnosti? Klasična psihoanaliza tumačila je ženinu želju za majčinstvom kao »utješnu nagradu za to što nema muški spolni organ«, a dijete kao »rezultat ponovnog aktiviranja dotad nepriznate joj femininosti« (Mindoljević, 2015: 141). Ako je Friedrichova uvreda bila usmjerena tome što se Marija Terezija drznula biti vladaricom unatoč tome što je žena, ispada da je rađanje šesnaestero djece stalno i ponavljano pokazivanje toga u čemu je njezina moć, omogućena upravo njoj kao ženi. To bi značilo da je Zagorka stvorila takav ženski lik koji je sve svoje čine posvetio tome

da pokaže vrijednost ženskosti, čak i u vrlo sebičnoj motivaciji koja se prekriva dinastijskim zadaćama i političkim interesima. Majčinstvo je samoafirmacija Marije Terezije, a tek onda političko oruđe.

Ako je majčinstvo političko oruđe, tada se događa njegova transformacija iz onoga što se inače čini njemu primjerenim. »'Javno/privatno' upotrebljava se za označavanje i razlikovanje između države i društva (kao kod javnog i privatnog vlasništva) i razlikovanje između nekućanskog i kućanskog života. U obje je dihotomije država (paradigmatski) javna, a obitelj, kućansko i intimni život su (opet paradigmatski) privatni.« (Moller, 2015: 72). Majčinstvo smatramo nečim što pripada privatnoj sferi i kućanskom životu, a Marija Terezija ga pretvara u stvar i javnog i privatnog. Ženidbeni ugovori njezine djece javna su stvar jer potencijalno znače dobrobit države, time i svih njezinih stanovnika. Ona se odriče toga da je u potpunosti poistovjećuju s tom privatnom ulogom, budući da u svemu što čini prisutna je volja vladarice, s uvijek naglašenom zadaćom za opće dobro: » - U mojoj državi ne vlada majčino srce, već carica koja hoće da obnovi habsburšku dinastiju.« (Jurić, 1972: 143). Ovo će u odnosima Marije Terezije i njezine djece predstavljati najveći kamen spoticanja, barem onako kako je to prikazala Zagorka. Vrhunac sukoba između zavapljene majčinske osjećajnosti od strane djece i caričine neumoljivosti dosegnut će se u sudbinama sina Josipa II. i kćeri Marije Amalije. Marija Terezija miješa privatno i javno dobro misleći kako je drugima oko nje, jednako kao njoj samoj, moguće shvatiti da je javno dobro ujedno i najbolje moguće privatno dobro za njihove živote. Zagorka prikazuje kako se prijestolonasljednik i princeza nikako nisu složili s tim, zahtijevajući ostvarivanje privatnog života prema njihovim željama i osjećajima, odnosno (ne) sklapajući brakove onako kako oni to žele, bez motiviranosti bilo kakvim dinastijskim dužnostima.

4. 3. 2. Sin Josip II.

Josip je najstariji sin Marije Terezije i Franje Stjepana i zato je trebao postati nasljednik prijestolja. Od djetinjstva ga se »pripremalo za tu ulogu« i »posvećena mu je posebna briga«. Carica se pobrinula da dobije najbolje obrazovanje pa je često i pretjerivala s ljubavlju. Odnosi koji guše kasnije su se odrazili na njegovu karakteru, i Josip počinje »živjeti u svijetu u kojem njegovi roditelji i cijeli dvor nemaju pristupa«. Kada je napunio deset godina već se počelo govoriti o njegovoj ženidbi (Fišer, 2018: 29). Prijestolonasljednik pokazuje za svoju nezrelu dob »iznenađujuću sposobnost ruganja okolini«, i to ju je uplašilo (Fussenegger, 1980: 213).

Nakon suprugove smrti proglasila ga je suvladarom, ali zbog Josipova specifična karaktera ograničava mu vlast te je »do kraja njezina života njihov odnos prožet trzavicama« (Fišer, 2018: 70). Sve prikazano iz povijesnog sjećanja podudara se s onim što je opisala Zagorka, koja je romansiranom pričom cijelom tom odnosu dala posebno dramatičan prizvuk. Osim razlikovanja u svjetonazorima, sukob između Marije Terezije i Josipa II. motiviran je njegovom ljubavi prema grofici Neri koju uzima u zaštitu pred caričinom željom da joj se osveti zbog izdanog povjerenja. I dalje je ta priča u skladu s osnovnim problemom u carskim obiteljskim odnosima – Marija Terezija ne želi priznati pravo svoje djece na vlastiti izbor bračnog partnera, pogotovo ako on nije u skladu s političkim interesima. Također, ako se poželjni bračni ugovor i sklopi, carica očekuje ispunjavanje još dodatnog niza dužnosti, i tako žrtvovanje vlastitih životnih interesa ide u nedogled. Zagorka to prikazuje ovako: » - Jednom treba da uredimo stvar koja mi zadaje mnogo briga. Što kaniš učiniti u pogledu dinastije, u pogledu nasljednika prijestolja? – Ispunio sam – iako s odvratnošću – želju vašeg veličanstva da se vjenčam princezom koju mi je odredila vaša politička mudrost – reče Josip oštro pogledavši majku. – Ne ide li ta želja dalje od oltara? – To nije bilo fiksirano u ugovoru.« (Jurić, 1972: 223). Marija Terezija kao osnovnu bit života pripadnika dinastije naglašava spregu dužnosti prema dinastiji i politike: »Nasilje pruskog kralja tražilo je da se s njom vjenčaš, da se utvrdim prema svim stranama Prusije. – To je veličanstvo i postiglo. – Da, ali sad dolazi dužnost. Ne zaboravi da si našoj dinastiji dužan žrtvovati sam sebe.« (Ista, 1972: 224). Kako je moguće da carica toliko drži do dinastije i dužnosti, a njezina djeca iz Zagorkina pera baš i ne? To je toliko puta naglašavano da se čini kako ona ne misli ni na što drugo. Kao da je cijelu svoju ličnost poistovjetila s vladarskom odgovornošću. Zagorka kontrastira caričine interese i interese njezine djece kako bi naglasila vladarsku funkciju kao važno identitetsko obilježje lika Marije Terezije, njezinu mogućnost da se distancira od bilo kakvog uobičajenog majčinskog odnosa i žrtvuje ga u korist uloge koju kao žena brani svim silama. Iznimno je to da je žena vladarica, i svakako revolucionarno za njezin položaj, ali sada treba zaboraviti sve čime bi došla u opasnost da je netko optuži kako na prvo mjesto stavlja ženskost, umjesto dobre vladavine, a to uključuje i majčinski osjećaj koji bi možda mogao progledati kroz prste u slučaju nekih želja svoje djece. Ona je žena koja vlada, ali na prvom mjestu vladar, ne žena, i to valja stalno naglašavati kako netko ne bi došao u napast dovoditi kvalitetu njezine vladavine u pitanje (kao Friedrich Pruski).

Autori historiografskih tekstova smatraju kako Mariju Tereziju i sina suvladara Josipa »nisu iscrpljivali suprotni interesi«, nego »strukturalne razlike njihovih mišljenja«. Nitko nije mogao sumnjati u njihovu »međusobnu vezu i naklonost«, ali mu je ipak »često pisala pisma puna predbacivanja i mračnih proročanstava«, no završavala ih »navalom očajničke nježnosti«.

Nakon međusobnog priznavanja i iskazivanja poštovanja i ljubavi, »nedugo zatim opet stoje poput neprijatelja jedno nasuprot drugome« (Fussenegger, 1980: 242 i 243). Carica se nikada »nije htjela pomiriti sa sudbinom u vezi sa svim što se ticalo Josipova srca i njegovih osjećaja« (Fussenegger, 1980: 240). Zagorka veoma slično zapisuje njezino razmišljanje u romanu: »‘Prije bih vidjela morsko dno nego prodrla u njegovu dušu’ - pomisli ona gledajući u mirne i turobne oči svog sina.« (Jurić, 1972: 225). Romansirana carica ne može se pomiriti s bitnom sinovom različitošću u mišljenju, čak se tome jasno opire: »Ne možeš biti u duši drukčiji nego što sam te dala odgojiti. Ne možeš misliti drukčije nego što mislim ja.« (Ista, 1972: 225). Ipak, povijest i događaji u romanima potvrđuju zbilja velike različitosti u pristupu vladanju te se potvrđuje kako je put kojim je htio krenuti Josip definitivno razdvojen od majčinog: »Opširno je opisao da državu Marije Terezije, onakvu kakva ona jest, njezino zakonodavstvo i institucije, smatra nedovoljnim i promašenim u njihovim glavnim strukturama. Ono što je ona poduzela kao uvijek brižna majka zemalja i za što je vjerovala da je poboljšala, on je smatrao potpunim promašajem. Njegovom su se glavom vrzmale sasvim drugačije misli.« (Fussenegger, 1980: 224). Misli Marije Terezije u vezi smjera politike u kojem bi mogao krenuti njezin sin uvijek se zapravo tiču nje same, i želje da svoj život produži kroz tuđe vladanje i nastavljanje njezinih ideja. »Ispovjednik njegova veličanstva mladog cara i prijestolonasljednika Josipa veli da je na carevu stolu vidio Voltairea. – Moj sin Josip? To bi bila strašna ironija, oče. Ne, ne mogu vjerovati. Moj sin, prijestolonasljednik, da je uskočio u društvo modernih fantasta? To bi značilo slom čitavog mog života, svih žrtava što sam ih pridonijela dinastiji.« (Jurić, 1972: 59). Uvijek je u pitanju njezin život, njezina djela, njezine žrtve i sve što ona daje od sebe, a manje bitno što će, po njezinu nalogu, morati dati drugi. Sva djeca moraju biti samo daljnji izdanci caričina života i djela. Radi li se ovdje o taštini ili sebičnosti koje su se već prije spominjale u kontekstu karakteristika Zagorkine Marije Terezije kao vladarice? Možda u smislu sitnih sredstava kojima se kani ostvariti nešto drugo, odnosno autoričino pokazivanje kako njezin lik nastoji izgraditi vječni identitet, koji neće biti podložan promjenama vremena i svjetonazora. Romansirana Marija Terezije vjeruje kako je sve u što ona vjeruje i čini ispravno, a sve što ona jest primjer za bilo koju osobu u Monarhiji. U odnosu na svoju djecu ona uspostavlja takav ženski identitet koji vapi da postane univerzalnim primjerom za sve druge identitete, ženske i muške.

4. 3. 3. Kći Marija Amalija

Druga prikazana Zagorkina velika majčinska drama tiče se sudbine princeze Marije Amalije, koja, za razliku od Josipa, u potpunosti narušava odnos s majkom i naposljetku prekida svaki kontakt. »Kći Marija Amalija bila je odgajana kao i nekada njezina majka i sve njezine sestre. Ne da vlada i odlučuje i upravlja državom nego da rađa djecu i bude kreposna kneginja. Činilo se da se ona rado prepušta takvu odgoju. Bila je poslušno dobro dijete, koje nikada nije zadavalo jada, kako je pisala majka. Jasno, u dobi od petnaest godina se zaljubila. Njezin odabranik bio je princ od Zweibrückena, beznačajna osoba. Ni majka ni Kaunitz nisu se udostojali ozbiljno shvatiti tu ljubav. Amalija je, naime, već odavna bila namijenjena Parmi. Zaručnik je bio pune tri godine mlađi od nje. Marija Terezija se toga plašila. Bojala se mogućih zapleta. To je zdušnije molila kćerku neka bude valjanom suprugom i pobožnom zemaljskom majkom. Amalija je kimnula i sve obećala. Tada se odvezla u Parmu – i počeo je pakao. Tek što je stigla, pretvorila je sa svojim napola odraslim suprugom vojvodstvo u cirkus u kome su pripremali djetinjaste vragolije.« (Fussener, 1980: 260). Biljana Oklopčić i Snježana Babić pišu kako je brak imao političku funkciju jer se često koristio kao »sredstvo ostvarivanja političkih ciljeva i stvaranja saveza, osobito među pripadnicima europskih kraljevskih obitelji i aristokracije«. Navode upravo Habsburgovce koji najbolje oprimjeruju ovakav aspekt braka, a koji su »svoje kćeri udavali po cijeloj Europi kako bi stvorili što jače političke saveze s potencijalnim neprijateljima«. Kraljice Viktorija i Marija Terezija su »brak i svoje mnogočlane obitelji iskoristile kao osnovu svojih dugogodišnjih uspješnih vladavina« (Oklopčić, 2016: 112). Brak Marije Amalije i vojvode Ferdinanda trebao je učvrstiti caričine veze s Burboncima (Fišer, 2018: 32). Zagorkina priča gotovo doslovno prati životnu dramu princeze Amalije, s malom izmjenom što je u romanu Marija Terezija najprije dopustila njezin brak s pricom kojeg autorica naziva Ernest od Zweibügena, da bi kasnije obećanje razvrgnula, u korist političkih okolnosti koje su se naknadno stvorile. Zagorka jako naglašava caričinu okrutnost pri odluci da se njezina kći treba odreći bilo kakve ljubavi i sve svoje životne želje žrtvovati interesima dinastije: » - Ti slušaš svoju majku i izvršavaš dužnost koju ti ona povjerava. – Dužnost! – Da, dužnost prema državi. – Volim Ernesta... – To je u čitavoj stvari najmanje. Dijete moje, ljubav je časovita iluzija ili časovita ugodnost. To se vrlo lako zaboravlja. Osobito na prijestolju.« (Jurić, 1972: 249) i malo kasnije: »- Vi biste bili zadovoljni ako ja uz vojvodu budem nesretna? – Jest, bit ću zadovoljna. Moje će srce tada osjetiti da je moja kćerka izvršila dužnost za sreću i veličinu našeg prijestolja. Rodili smo se da izvršimo dužnost prema dinastiji i ništa drugo.« (Ista, 1972: 250). Historiografski zapisi zapravo opravdavaju ovakav čin objašnjenjem kako je

i sama Marija Terezija još u djetinjstvu »poslužila kao zalog u velikoj političkoj igri zaloga«, stoga je »isto radila i sa svojom djecom« te »nije ni shvaćala kako bi bilo ljudskije« ili barem više majčinski da se odrekla toga uloga. »Razmišljala je vladarski«, kao što je tada razmišljao čitav svijet. To je podrazmijevalo da »nije mogla razmišljati prema mjerilima osobne sreće, nego prema mjerilima zemalja, naroda i koalicija« (Fussenegger, 1980: 258). Marija Terezija u *Gričkoj vještici* kaže: »Sudbina je svih kraljevskih kćeri da samo izvršavaju dužnost prema dinastiji. Sreće se odričemo već u kolijevci.« (Jurić, 1972: 32). Ipak, i u odnosu prema kćeri vidljivo je nastojanje koje je Zagorka istaknula i u prikazivanju odnosa sa sinom, a to je želja da na svemu što čini daleko u budućnost bude zapisano isključivo njezino ime. » - Vaše starije sestre ni jednog časa nisu zaboravile da su kćerke Marije Terezije. Vaša sestra Marija Kristina kao žena princa Alberta od Saschen Taschena divno ispunjava svoje dužnosti žene napuljskog kralja, odlično se trsi da pokaže svijetu kako su kćerke Marije Terezije odabrane i dostojne sreće što su se rodile kao moja djeca. Nadam se da vaš odlazak u Parmu znači nov trijumf ne samo moje vanjske politike nego i poslušnosti i odgoja mojih kćerki. Slijedite primjer svojih sestara...« (Ista, 1972: 107) Njezine kćeri bitne su tek toliko koliko imaju sposobnosti nositi na čelu obilježje slavne vladarice i u skladu s tim povećavati njezinu slavu na prostorima izvan domovine. Time su u gorem položaju od sina Josipa, koji ipak ima mogućnost promjene vlastita položaja i ozakonjenja suprotnog mišljenja. Daljnja sudbina Amalijina života bila je sljedeća: prije polaska u Parmu Marija Terezija joj daje upute o vladanju u braku, a jedna od glavnih je bila da se ne smije miješati u državne poslove. Međutim, »novopečena vojvotkinja radila je sve suprotno od onoga što joj je rečeno«. Vojvoda je pak radio sve što mu je žena rekla. Carica i ljutita majka pokušala je promijeniti situaciju pa poziva Madrid i Versailles da joj pomognu. Španjolskog kralja to vrlo uznemiruje te »čak želi poslati vojsku na svojeg nećaka«. Marija Terezija želi spriječiti primjenu vojne sile i zato »prekida sve veze s Parmom« i »zabranjuje djeci da pišu pisma Mariji Amaliji« (Fišer, 2018: 32 i 33). Prekid caričinog kontakta s kćeri Zagorka obilježava uz značajne riječi: »Razjasnite Amaliji da je samo njezinu majku odabrao Bog da bude vladaricom, a njoj je dodijelio jedino tu ulogu da bude poslušna žena. Moja kći Karolina žena je napuljskoga kralja, dakle kraljica, a drži se granica poslušne žene i domaćice. Kako se nije držala mojih uputa, njoj je pristup u moju državu zabranjen, a španjolski kralj staviti će nju i muža pod tutorstvo, kao slaboumnike.« (Jurić, 2012: 380). Mi ne znamo je li Marija Terezija doista tako naglašavala vrijednost samo svoje životne uloge, ali nam je jasno kako definitivno nije imala problema sa žrtvovanjem kćerina života za utvrđivanje svoje vladavine. Autorica oslikava odnos majke i kćeri koji je prožet naporom da se majčina vrijednost toliko poveća, s druge strane kćerina jednako tako smanji, kako bi izgledalo sasvim

logično da njezin život nije ništa vrijedniji od toga da ga se žrtvuje za više ciljeve. Pa ipak, čitajući djelo mi nikako ne možemo mislima pristati uz to caričino razmišljanje, najprije imajući na umu kako su obje prije svega žene. Stoga, ako je već Marija Terezija došla u mogućnost da se uda iz ljubavi, vlada i odlučuje o svom i životu drugih, zašto to isto ne želi dopustiti svojoj kćeri? Kako je moguće da ništa od toga ne može poželjeti onoj koja bi joj trebala biti najbliža? To su pitanja koja se tiču još jednog rasvjetljivanja radi li se o naglašavanju jedne od slučajnih karakteristika okrutnosti vladarice ili o pomnom Zagorkinom oblikovanju specifičnog ženskog identiteta kojemu je primjer Marija Terezija.

5. Iznimka ili kompleksnost

5. 1. Antifeministički stavovi

U poglavlju o identitetu Zagorkine Marije Terezije opisana su tri najdominantnija činitelja istog u romanima *Gričke vještice*, a to su uloge vladarice, supruge i prijateljice te majke. Sada će biti naglasak na nečemu što također pripada činjenju identiteta jer radi se o samopercepciji, ali ta tema zaslužuje vlastito poglavlje. Kako romansirana Marija Terezija percipira ženskost, odnosno kategoriju ljudskosti koja je najdublje određuje, jednako kao i njezine kćeri te sve žene u Monarhiji, aspekt je pomoću kojega se općenito može donijeti presuda na koju polaritetnu stranu smjestiti njezin lik. U kontekstu Zagorkina pisanja redovito se u literaturi spominje crno-bijela karakterizacija likova, a nakon detaljnog iščitavanja caričinog identiteta još uvijek nije moguće zaključiti pripada li taj lik apsolutno pozitivnom nositelju događaja ili negativnom. Imamo primjera za zapisati i jednoj i drugoj strani. Stoga je potrebno ispitati još neke Zagorkine niti vodilje pri stvaranju likova i prikazati radi li se o iznimci u očekivanom spektru njezinih likova ili neočekivanoj kompleksnosti, koja se dosta rijetko pojavljuje u ciklusima autoričnih povijesnih romana.

Zagorkini ženski likovi često se u stručnoj literaturi tumače kao glasnogovornici njezinih feminističkih ideja, osobito ako su njihova imena ujedno i naslovi romana. Ciklus *Gričke vještice* u jednom od svojih naslova sadrži ime kontese Nere, a golemi četvrti nastavak koji tematizira život Marije Terezije spominje njezino ime, ne u samostalnom položaju, već kao subjekt kojem se protivi. Ipak, caričina zastupljenost kao veoma bitnog lika i veliki utjecaj koji izvršava na odvijanje događaja stavljaju je u poziciju mogućeg nosioca Zagorkinih ideja i opravdavaju postuliranje njezine važnosti u naslovu. Suprotno tome, Marija Terezija se prikazuje daleko više kao antifeministički nego feministički uzor, kako bismo logično inače očekivali. U širem smislu, svi antifeministički stavovi nose »naboj sumnjičavosti, problematičnosti i intrigantnosti, ako ne izravno spram rodno-spolne ravnopravnosti i emancipacije, onda naprosto prema ženi kao ljudskom biću i njezinoj sposobnosti da se takvom ostvari« (Bosanac, 2011: 128). Antifeminizam se kao »stav, svijest, opredjeljenje, ideologija ili naprosto svakodnevna gesta i odnos spram sadržaja slobode u rodno-spolnim odnosima stalno progurava kao normalna, čak i javna, kritička svijest«, kao »zastupnik morala i običajnosti« (Ista, 2011: 129). Ima li išta više antifeminističko od odnosa Marije Terezije spram vlastite kćeri? Ona jasno naglašava svoje negodovanje da njezine kćeri preuzmu ikakvu važniju ulogu od toga da budu poslušne žene i majke, a samo ona ima tu sreću da može vladati i ujedno

ucijepiti tu misao u njihov odgoj. Više puta govori kako Amalija nema pamet i domišljatost koja joj je potrebna za nadrađanje zadane joj uloge. Osim odnosa prema kćeri, porazno je i njezino općenito razmišljanje o ženama. Tako, u kontekstu karaktera grofice Nere, komentira: » - Da, to sam doista u ovom času mislila, premda se kontesa izražava odviše mudro. Žene obično nisu tako pametne, a to izaziva neku sumnju.« (Jurić, 1972: 172). Nadalje, antifeminizam se prepoznaje u »uzburkavanju resentimana prema vremenima prošlosti«, kada se »veličaju slike pokorne, skrušene, nepomične i podložne žene koja je ona 'prava'«. Gordana Bosanac objašnjava: »Otvara se 'kriza vrijednosti' oko 'nestanka žene kakva je nekada bila', ističe žal za 'prednostima' i 'vrlinama' koje je tobože imala kao žena, a koje emancipacijom nepovratno gubi.« (2011: 130). Zagorkina Marija Terezija primjećuje kvarenje žena njezina vremena, vjerojatno u odnosu na neko stanje koje je po njezinom mišljenju bilo poželjnije. Upravo žene ona optužuje za širenje nemoralna i loše pojave u društvu. »Bit ću, dakle, milostiva – potvrđujem osudu. Ali toj djevojci trebalo bi dati pedeset korbača. Tako mlada pa već pomaže ocu varati! To dokazuje loše nagone. Da je pobožna, bila bi kreposna. Uopće opažam da ženska mladež polazi stranputicom. Za njom se povode i zrelije žene. Sve se više širi nemoral. Ozbiljno razmišljam o tom da donesem odredbu koja će ženu držati u zaptu.« (Jurić, 1972: 167). Žene su joj također krive i za širenje pošasti bračnog preljuba pa umjesto da preispita problem pretpostavljenih samorazumljivih patrijarhalnih muških sloboda, ona podržava patrijarhat svaljujući krivnju na žensko uređivanje i osniva komisiju za kontrolu ćudoređa, čije je postojanje i povijesno potvrđeno (»Marija Terezija nije prihvaćala bilo kakvo nemoralno ponašanje te ustrojava policiju za ćudoređe koja je djelovala u gradovima, osobito u Beču. Zadatak im je bio uhititi bilo koju osobu pod sumnjom za nemoralno ponašanje.« (Fišer, 2018: 27)). Ćudoredna komisija imala je u romanu dosta ograničiti žensko ponašanje: »Navečer ne smije na ulicu ni djevojka ni žena bez pratnje muža ili oca. Nadzirat će se sve gostionice, hoteli, izletišta, šetališta, perivoji, ne sastaju li se tamo ljubavnici. (...) – Na plesovima zabranjujem razgaljena ramena ili grudi. Na dvoru zabranjujem svako ličilo za lice i usne. (...) Plesačice imaju obući duge suknje i pokriti grudi. Ne dopušta im se da na plesu nepristojno barataju nogama.« (Jurić, 1972: 242). Time se literarna Marija Terezija prikazuje apsolutnom antifeminističkom junakinjom, umjesto suprotnosti koju bismo kod Zagorke očekivali. Što bi nam ona željela poručiti ovim posebnim likom kojemu ipak posvećuje toliko prostora? Čitatelju se može učiniti da i antifeministička junakinja progovara u korist feminističkoj ideji. Sve činove Marije Terezije koji su motivirani antifeminističkim stavom čitamo kao okrutne, hladne, bešćutne, beskompromisne, naprosto negativne. Iz onoga što carica negativno čini mi možemo pročitati kako bi trebalo činiti da bude pozitivnije, bolje za njezine kćeri i druge likove. Očito

je da njezini negativni stavovi odgađaju toliko poželjan sretan rasplet događaja, a produbljuju patnju glavnih likova. Zagorka stvara junakinju koja je ambivalentna, u odnosu na ono što svojom pozicijom i karakterom predstavlja. Na kraju krajeva, unatoč antifeminističkim stavovima i postupcima Marije Terezije, može se reći kako se oblikovanjem upravo lika vladarice ipak prenose i određene feminističke poruke. Rosalind Miles, pišući o ženskoj povijesti svijeta, zaključuje da su se vladarice u »takozvanom ‘dobu kraljica’ izborile za neke prednosti za cijeli ženski rod«. Poučile su žene i muškarce da »nijedan patrijarhalni sustav nije neprobojan i apsolutan«, već sadrži »pukotine i otvore kroz koje se samopouzdana žena može uvući da bi odnijela prevagu u nekom odlučnom trenutku osobne ili nacionalne povijesti«. Tih je žena oduvijek bilo iznimno malo, ali mogle su svojim »manje povlaštenim sestrama biti primjeri«, mnogo »teže i dostižni uzori«. Naposljetku, diljem su svijeta ti događaji pokrenuli »polagani niz promjena koje su dovele do toga da žena ne mora biti kraljica kako bi uživala ugled u muškim očima« (Miles, 2009: 193). Podavši toliko mjesta upravo stvarnoj povijesnoj ličnosti i učinivši je tako važnom osobom u događajima romana, Zagorka odašilje feminističku poruku o snažnoj i uspješnoj vladarici koja, unatoč osobnim razmišljanjima, predstavlja uzor za žene koje su se u doba njezina stvaranja morale još itekako boriti za bilo kakav prostor javnog djelovanja.

5. 2. Androgini ideal

Stanko Lasić u monografiji o Zagorki piše kako su njezini ženski likovi, osobito oni pozitivni, vrlo često »svojevrsni transvestiti« – »žene koje ostaju ženama, ali misle i djeluju kao muškarci«. To pokazuje Zagorkinu »duboku slutnju da je čovjek u svojoj osnovi rascijepljeno, dvospolno biće« (Lasić, 1986: 19). »Svi su implicitno polazili od teze da postoji fundamentalna razlika između spolova. Žena je bila princip slabosti, sentimenta, srca, predanosti, sažaljenja, trpljenja, nježnog primanja i pasivnog očekivanja; njezini su simboli dom, muž i djeca. Muškarac je bio princip snage, inteligencije, razuma, osvajanja, dinamičnosti, silovitosti, grubog nametanja i energičnog davanja; njegovi su simboli aeropag, mač i slava. (...) Zagorka je vidjela problem najlucidnije i najdublje. Za nju je rješenje jedino u skladnu prožimanju dvaju principa, tj. u jedinstvu u kojem će biti sačuvan ženski princip, ali i sadržan muški princip. Ona se zalaže za neku vrstu sinteze muškarca i žene. Isticala je da rješenje nije u tome da žena ‘ubije u sebi ženu’ i pretvori se u ženskog muškarca. Cilj je mnogo složeniji: treba ostati ženom ali istovremeno postati muškarcem (...)« (Isti, 1986: 171). Uzaludno je u svojoj okolini tragala za ‘naprednim ženama’, kako kaže Grdešić, ali one će »zaživjeti u junakinjama njezinih romansi,

spajajući muški i ženski duh u androgini ideal« (Grdešić, 2008: 370). Upravo takav androgini ideal, osim što je od strane Zagorka usađen u identitet njezina lika, Marija Terezija i sama više puta ističe u govoru o svojoj vladavini: » - Muški car ne bi oprostio uhodi. Ja nisam na prijestolju žena.« (Jurić, 2012: 439), iako je jasno da carica nikada neće moći poreći svoj spol. Drugi je također doživljavaju kao idealnu kombinaciju muževnosti usađenu u žensko tijelo, što kancelar Kaunitz, u svojem divljenju toj karakteristici, više puta ističe: »Ushićeno sagibam koljeno pred veličinom muževne snage moje vladarice i gledam njezinu slavnu pobjedu!« (Ista, 2012: 168); » - Ipak, dragi prijatelju, bojim se. – Prvi put čujem ‘bojim se’ iz usta najmuževnije vladarice svijeta!« (Ista, 2012: 332). Cijelo caričino držanje podsjeća na muško: »Jednog jutra izjaše dvor u lov. Carica prva. Nikad ne vidjeh ni muškarca muškije sjediti na konju.« (Jurić, 1972: 220). Marija Terezija vješto odvaja muškost u djelovanju i ženskost koja ipak pogađa neke dijelove njezina života, što ona ne poriče. Ta ženskost joj je ipak omogućila rađanje silne djece koju je mogla iskoristiti za utvrđivanje svog prijestolja, stoga je u slučaju vladanja muškarac, a u pitanjima majčinstva neizbježno žena: » - Istina je bila kad su mi rekli da je vaše veličanstvo jednom na prvi glas o Poljskoj proplakalo? – To nije proplakalo veličanstvo, nego trudna žena! – To je dostojno carice muževnog srca!« (Jurić, 2012: 397). Takav spoj muževnosti i ženskosti ponovno izaziva divljenje okoline, kao da je Zagorka iz usta pojedinih caričinih komentatora htjela iskazati i svoje divljenje spram takvog ideala žene. Lejla Mušić zaključuje kako je autorica u svojim razmatranjima u *Gričkoj vještici* »potpuno autentično, ispred svoga vremena, učinila anticipaciju krajnjeg dometa suvremenih rodnih studija koju čini feminini maskulinitet/maskulini feminitet, odnosno androginitet« (Mušić, 2014: 90). Bio je to konstrukt kojeg je Zagorka ponudila u zamjenu za do tada poprilično mizogine stavove o ženskosti. Primjerice, filozof Arthur Schopenhauer smatrao je kako žene »nisu sposobne za psihičke i tjelesne napore«, što se vidi iz građe žene, te se za to »ona ne odužuje životu onim što radi, nego koliko pati, počevši od napora trudnoće, bolova porođaja, brige za djecu, pa do podložnosti mužu kojem bi trebala biti strpljivo i uveseljavajuće društvo«. Po njemu žene ne bi smjele nositi nikakvu titulu jer su to »izmišljotine zapadnog društva«, žene to nisu ničime zaslužile (Galić Kakkonen, 2008: 304 i 305). Marija Terezija upravo je dragocjen primjer svih karakteristika koje joj daje Zagorka kako bi svojim literarnim identitetom oštro opovrgnula sve te stavove. Ima titulu koja garantira najviše moći, cijenjena je i obožavana od strane brojnih naroda Europe i vlastite dvorske službe, pri tom trpi stalnu napetost živaca koju zahtijeva takva odgovornost i i dalje hladne glave odlučuje o mnogim stvarima u politici i obiteljskom životu. Uza sav taj napor bila je spremna roditi čak šesnaestero djece i ipak doživjeti starost u političkom djelovanju. Romansiranim životom vladarice, supruge, prijateljice i majke također

postaje nositeljicom Zagorkinih feminističkih ideja, a uz to utjelovljuje androgini ideal za kojega se autorica zalagala razmišljajući o tome kakva žena treba biti želi li se postići ravnopravnost spolova. Ženskim identitetom, onako kako ga Zagorka u skladu sa svojim idejama oblikuje i potom kako se u romanu reprezentira, Marija Terezija ne predstavlja iznimku u uobičajenim značajkama dominantnih ženskih likova, već kompleksnost koja zahtijeva puno detaljnije čitanje i analizu. Ona je ambivalentni lik na kojega malo sjene bacaju samo nazadni antifeministički stavovi, dok s druge strane vladarskim postupcima koji izviru iz androginog karaktera potvrđuje kako se radi o još jednom mogućem uzoru za ženu Zagorkina doba. Na taj način svojom se porukom pridružuje njezinim brojnim drugim ženskim likovima koji su u literaturi prikazani daleko više šabloniziranima. Kod Marije Terezije ne može se raditi o crno-bijeloj karakterizaciji jer unatoč svim činovima koji ometaju sreću prvotno postavljenih glavnih junaka, ona ne završava tragično, već jednostavno u razočaranju i djelomičnom gubljenju volje za vladanjem. U prvom romanu u kojem se pojavljuje, *Malleus maleficarumu*, ona čak predstavlja pozitivan lik koji čitatelju poželjno odlučuje o Nerinoj sudbini – ukida njezinu smrtnu presudu. Povijesni podaci na kojima ustraje i Zagorka pokazuju kako su brojna caričina djela bila uvjetovana odgojem kojeg je dobila i izvan kojega nije bila sposobna drugačije razmišljati. Dakle, mnogo puta u romanu nije riječ o njezinim namjernim zlim činovima radi nanošenja štete neprijateljima, nego o nemogućnosti da se stvari sagledaju izvan uskih okvira jednog svjetonazora. To su okolnosti koje opravdavaju caričin literarni lik, čime je se ne može smjestiti na negativni pol karakterizacije. Zagorkine feminističke ideje i okolnosti kojima opravdava svoju caricu bacaju pozitivno svjetlo na taj lik, ali kompleksnost oblikovanja identiteta kojom je to postignuto uzdrmava mit o isključivo crno-bijeloj karakterizaciji u njezinim povijesnim romanima, već dovodi do pitanja i moguću ambivalentnost u karakteru.

6. Zaključak

Na temelju izložene raščlambe može se zaključiti kako je lik carice i kraljice Marije Terezije u romanesknom ciklusu *Grička vještica* prikazan kao kompleksna i ambivalentna osobnost. Dok caricu prikazuje oštrom, nestrpljivom ili hladnom vladaricom, ženom koju preplavljuje inat i ljubomora, majkom čije majčinstvo nije tipično, već podvrgnuto interesima dinastije, čitatelj je cijelo vrijeme u nedoumici kakvu osobnu presudu donijeti – radi li se o liku koji treba prenijeti pozitivnu ili negativnu poruku? Pročita li stručne podatke o Zagorkinu pisanju, još je više zbunjen jer oni stalno govore o nekakvim idealnim mladim junakinjama koje se, zajedno sa svojim jednako tako idealnim ljubavnim odabranicima, bore za više ciljeve, odnosno najčešće ideje koje je i Zagorka sama zastupala. Marija Terezija se nikako ne uklapa u te parametre. Ona je već ostarjela, izmorena od vladanja i životnih problema, nema uza se beskrajnu potporu u liku partnera kojeg voli, opterećuje je dosta negativnih emocija, čini veliku štetu glavnim mladim junacima te često zastupa nazadne i nepoželjne ideje, iza kojih Zagorka definitivno ne stoji. Pa ipak, Mariji Tereziji, njezinim razmišljanjima, patnjama, djelima i sudbini do kraja svog samostalnog vladanja, posvećuje toliko stranica, čak i naslov romana, i njezina zastupljenost u *Suparnici Marije Terezije* nadmašuje prisutnost grofice Nere Keglević Vojkffy, čijom nevoljom započinje ciklus *Gričke vještice*. Naposljetku, to mora značiti da je Zagorka upravo takvim specifičnim likom željela nešto poručiti. Ako su joj namjere u vezi Marije Terezije za vrijeme čitanja romana neprozirne, analizom se utvrđuje kako se zakonitosti njezina pisanja, u doduše puno kompleksnijem obliku, potvrđuju.

Marija Terezija ne predstavlja idealnu junakinju čija je sudbina inače u središtu Zagorkina povijesnog romana, ali nije ni iznimka u spektru njezinih uobičajenih glavnih ženskih likova. Ambivalentnošću karaktera literarna carica na teži način potvrđuje ono što i idealna mlada junakinja. Ona je svojim stavom i vladanjem slika i prilika androgino idealna, što sama više puta ističe kao svoju prednost. Umjesto idealnog braka i ravnopravnog ljubavnog partnera koji pruža potporu, ima kancelara koji se divi njezinim djelima i karakteru, i uz pomoću kojeg ostvaruje svoje ideje. U svom konzervativnom svjetonazoru ne zastupa ideju o ravnopravnosti žena, ali se u romanima to cijelo vrijeme opravdava strogim religijskim odgojem kojeg je dobila i kroz čiju perspektivu promatra bilo koji društveni odnos, ne prepoznajući nešto drugačije kao napredno i bolje. Pri tome ona je vladarica koja u sebi apsolutno objedinjuje moć feminiteta i maskuliniteta, što je idealna pozicija koju zagovara Zagorka, u svijetu gdje još prevladavaju poprilično mizogini stavovi o ženskim sposobnostima.

Kada se nam se sve to razluči na takav način, možemo zaključiti kako nam Marija Jurić Zagorka pruža još mnogo materijala za istraživanje i analizu svih njezinih djela.

7. Popis literature

KNJIŽEVNI PREDLOŠCI

Jurić, Marija (Zagorka). 1972. »Malleus maleficarum«, *Grička vještica* III, Stvarnost, Zagreb.

Jurić, Marija (Zagorka). 1972. »Suparnica Marije Terezije I«, *Grička vještica* IV, Stvarnost, Zagreb.

Jurić, Marija (Zagorka). 1972. »Suparnica Marije Terezije II«, *Grička vještica* V, Stvarnost, Zagreb.

Jurić, Marija (Zagorka). 2012. »Dvorska kamarila«, *Grička vještica*, Knjiga 5, EPH Media d.o.o., Zagreb.

STRUČNA LITERATURA

Adamović, Mirjana. 2011. *Žene i društvena moć*, Plejada, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb.

Bosanac, Gordana. 2011. »Antifeminizam kao stil svakodnevice ili o mogućnosti kritike kulture kao Ne-kulture«, u: *Malleus maleficarum. Zagorka, feminizam, antifeminizam*, ur: Maša Grdešić, Centar za ženske studije, Zagreb, str. 127-142.

Čale-Feldman, Lada i Tomljenović, Ana. 2012. *Uvod u feminističku književnu kritiku*, Leykam international, Zagreb.

Detoni Dujmić, Dunja. 1998. *Ljepša polovica književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb.

Detoni Dujmić, Dunja. 2017. *Hrvatska velikanka Marija Jurić Zagorka*, Privlačica d.o.o. Vinkovci.

Fišer, Tajana. 2018. *Marija Terezija: život i djelo*. Diplomski rad, Filozofski fakultet u Puli.

Fussenegger, Gertrud. 1980. *Marija Terezija. Kraljica i carica*, Alfa-Zagreb.

Galić Kakkonen, Gordana. 2011. »Buntovništvo kao Zagorkin životni i književni lajtmotiv«, u: *Kako je bilo...O Zagorki i ženskoj povijesti*, ur. Sandra Prlenda, Centar za ženske studije, Zagreb, str. 77-88.

Galić Kakkonen, Gordana i Grubišić Pušelić, Eldi. 2008. »Zagorkin književni prostor destrukcije ili kakva je to strahovita moć što gazi živote žena?«, u: *Neznana junakinja – nova*

čitanja Zagorke, ur: Maša Grdešić i Slavica Jakobović Fribec, Centar za ženske studije, Zagreb, str. 301-322.

Grdešić, Maša. 2008. »'Divno čudovište': uvod u Zagorkinu koncepciju androginije«, u: *Neznana junakinja – nova čitanja Zagorke*, ur: Maša Grdešić i Slavica Jakobović Fribec, Centar za ženske studije, Zagreb, str. 357-388.

Horvat, Ksenija Vidmar. 2017. *Imaginarna majka. Rod i nacionalizam u kulturi 20. stoljeća*, Sandorf i Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Zagreb.

Jug, Kristina. 2016. »Lik žene, obiteljski odnosi i brak u jednočinkama Marije Jurić Zagorke«, u: *Uzduž i poprijeko. Brak, zakon i intimno građanstvo u povijesnoj i suvremenoj perspektivi*, ur. Lada Čale Feldman, Lidija Dujić, Rada Borić i dr., Centar za ženske studije i Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, str. 53-69.

Lasić, Stanko. 1986. , *Književni počeci Marije Jurić Zagorke (1873 – 1910)*, Znanje, Zagreb.

Levstek, Ivana. 2008. »Zagorka i povijesni izvori u Gričkoj vještici«, u: *Neznana junakinja – nova čitanja Zagorke*, ur. Maša Grdešić i Slavica Jakobović Fribec, Centar za ženske studije, Zagreb, str. 111-142.

Miles, Rosalind. 2009. *Ženska povijest svijeta*, EPH Liber, Zagreb.

Mindoljević Drakulić, Aleksandra. 2015. *Majka, žena i majčinstvo*, Medicinska naklada Zagreb.

Moller Okin, Susan. 2015. »Rod, javno i privatno«, u: *Žene i politika*, ur. Marjeta Šinko, Centar za ženske studije i Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, str. 71-96.

Mušić, Lejla. 2014. »Dekonstrukcija hijerarhijskih, rodnih i klasnih odnosa u djelu Marije Jurić Zagorke *Grička vještica*«, u: *Što žena umije. Zagorka, rad, rod, kulturna proizvodnja i potrošnja i vizualne reprodukcije književnosti*, ur: Anita Dremel, Centar za ženske studije, Zagreb, str. 73-91.

Nemec, Krešimir. 1998. *Povijest hrvatskog romana od 1900. do 1945.*, Znanje, Zagreb.

Oklopčić, Biljana i Babić, Snježana. 2016. »Jadranka i brak - 'san koji živi zauvijek'«, u: *Uzduž i poprijeko. Brak, zakon i intimno građanstvo u povijesnoj i suvremenoj perspektivi*, ur. Lada Čale Feldman, Lidija Dujić, Rada Borić i dr., Centar za ženske studije i Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, str. 109-122.

Oklopčić, Biljana i Saulić, Lucija. 2016. »Jadranka i kult pravog ženstva«, u: *Uzduž i poprijeko. Brak, zakon i intimno građanstvo u povijesnoj i suvremenoj perspektivi*, ur: Lada Čale Feldman, Lidija Dujić, Rada Borić i dr., Centar za ženske studije i Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, str. 93-107.

Oraić Tolić, Dubravka. 2005. *Muška moderna i ženska postmoderna. Rođenje virtualne kulture*, Naklada Ljevak, Zagreb.

Pateman, Carol. 2000. *Spolni ugovor*, Ženska infoteka, Zagreb.

Perić, Martina. 2010. , »Problematizacija ženskog roda i identiteta u Zagorkinu romanu *Kamen na cesti*«, u: *KAJ* 43 (4), str. 31-46.

Scott, Joan Wallach. 2003. *Rod i politika povijesti*, Ženska infoteka, Zagreb.

Zaharijević, Adriana. 2016. »Biti svojina, biti privatnost: brak i građanstvo«, u: *Uzduž i poprijeko. Brak, zakon i intimno građanstvo u povijesnoj i suvremenoj perspektivi*, ur. Lada Čale Feldman, Lidija Dujić, Rada Borić i dr., Centar za ženske studije i Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, str. 25-37.

INTERNETSKI IZVORI

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=26909> Pristup: 13. ožujka 2019.

de Benoist, Alain. 2014. »Mi i Drugi. Što je to identitet?«, u: *Vijenac* 22 (526), <http://www.matica.hr/vijenac/526/sto-je-to-identitet-23182/> Pristup: 13. ožujka 2019.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Marija Jurić Zagorka – što i kako o ženi	3
2. 1. Poticaji za pisanje	3
2. 2. Oblikovanje likova u Zagorkinim povijesnim romanima	4
2. 3. Uvođenje lika carice Marije Terezije u <i>Gričkoj vještici</i>	6
3. Oblikovanje i reprezentacija ženskog identiteta	9
4. Identitet Zagorkine carice Marije Terezije	12
4. 1. Identitet vladarice	12
4. 1. 1. Povijesna osoba	12
4. 1. 2. Stvarna i literarna osobnost	13
4. 1. 3. Neprijatelj Friedrich Pruski	20
4. 2. Identitet supruge i prijateljice	23
4. 2. 1. Suprug car Franjo Stjepan	23
4. 2. 2. Obožavatelj kancelar Kaunitz	27
4. 3. Identitet majke	29
4. 3. 1. Dinastija ispred majčinstva	29
4. 3. 2. Sin Josip II.	32
4. 3. 3. Kći Marija Amalija	34
5. Iznimka ili kompleksnost	38
5. 1. Antifeministički stavovi	38
5. 2. Androgini ideal	40
6. Zaključak	43
7. Popis literature	45